

Вісник

Верховного Суду України

У Раді суддів України

Висновки Верховного Суду України, викладені у рішеннях, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 111¹⁶ ГПК України, за I півріччя 2012 р.

Судові рішення в адміністративних, господарських, кримінальних і цивільних справах

Судова практика у справах про усиновлення

Судова присутність як процесуальна гарантія конституційного права громадян на доступ до правосуддя

Роль адвокатури при здійсненні захисту у кримінальній справі: позитивний прояв судово-правового реформування

9(145)'2012

ВИХОДИТЬ ДВНАДЦЯТЬ РАЗІВ НА РІК

Засноване 22 липня 1994 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію серія КВ № 7710 від 12 серпня 2003 р.

Засновник — Верховний Суд України

Відповідно до постанови Президії ВАК України від 14 жовтня 2009 р. № 3-05/4 наукові статті, опубліковані у журналі, на підставі висновку експертної ради з юридичних наук, окремо у кожному конкретному випадку за поданням спеціалізованої вченої ради, зараховуються як фахові в галузі юридичних наук

ГОЛОВА РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Пилипчук П.П. — Голова Верховного Суду України, заслужений юрист України

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Барбара В.П. — заступник Голови Верховного Суду України — секретар Судової палати у господарських справах, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Бейцун І.В. — начальник управління вивчення та аналізу судової практики Верховного Суду України, кандидат юридичних наук;

Бень А.Б. — начальник управління забезпечення видавничої діяльності Верховного Суду України, заслужений журналіст України;

Волков О.Ф. — заслужений юрист України;

Городовенко В.В. — голова Апеляційного суду Запорізької області, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Губар Л.О. — начальник відділу міжнародного співробітництва Верховного Суду України;

Кіреєва Н.О. — кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України;

Когут С.П. — головний консультант служби керівника апарату Верховного Суду України;

Короткевич М.Є. — суддя Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Кузнєцова Н.С. — доктор юридичних наук, професор, академік НАПрНУ, заслужений діяч науки і техніки України;

Мельник М.І. — доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;

Мищенко С.М. — заступник голови Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, заслужений юрист України;

Ромовська З.В. — доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;

Романюк Я.М. — Перший заступник Голови Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Селіванов А.О. — доктор юридичних наук, професор, академік НАПрНУ, заслужений юрист України;

Сенін Ю.Л. — секретар Пленуму Верховного Суду України, заслужений юрист України;

Сердюк В.В. — заступник керівника апарату Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, доктор юридичних наук, доцент;

Сірий М.І. — кандидат юридичних наук;

Терлецький О.О. — заступник секретаря Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України, заслужений юрист України;

Хавронюк М.І. — доктор юридичних наук, заслужений юрист України;

Шакун В.І. — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрНУ, заслужений діяч науки і техніки України;

Шумило М.Є. — доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України;

Ярема А.Г. — заступник Голови Верховного Суду України — секретар Судової палати у цивільних справах, заслужений юрист України (заступник голови редакційної колегії)

2 Новини. Події. Факти News. Events. Facts

3 У Раді суддів України At the Council of Judges of Ukraine

3 **Звернення Ради суддів України до суб'єктів виборчого процесу**

Address of the Council of Judges of Ukraine to subjects of the electoral process

4 Висновки Верховного Суду України Conclusions of the Supreme Court of Ukraine

4 **Висновки Верховного Суду України, викладені у рішеннях, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 111¹⁶ ГПК України, за I півріччя 2012 р.**

Conclusions of the Supreme Court of Ukraine, stated in decisions adopted as a result of examining the applications for revision of court decision on the ground described in subparagraph 1 of paragraph one of Article 111¹⁶ of the ComPC of Ukraine in the first half of 2012

8 Судова практика Judicial Practice

8 **Рішення в адміністративних справах** *Decisions in administrative cases*

10 **Рішення у господарських справах** *Decisions in commercial cases*

12 Рішення у кримінальних справах

Decisions in criminal cases

14 Рішення у цивільних справах

Decisions in civil cases

15 *Аналіз судової практики*
Survey of Court Practice

15 Судова практика у справах про усиновлення

Court practice in cases on adoption

24 *На тему дня*
Topic of the Day

24 Селіванов А.О. Судова присутність як процесуальна гарантія конституційного права громадян на доступ до правосуддя

Selivanov A.O. Judicial presence as a procedural guarantee of the citizens' constitutional right to access to justice

28 *Точка зору*
Opinion

28 Гошовська Т.В., Дроздович Н.Л. Роль адвокатури при здійсненні захисту у кримінальній справі: позитивний прояв судово-правового реформування

Hoshovska T.V., Drosdovych N.L. The role of advocacy in conducting defense in criminal case: positive symptom of judicial and legal reforming

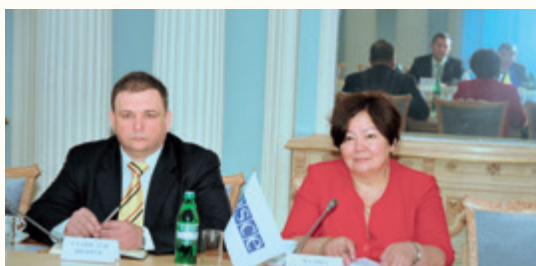
35 *Історико-правовий аспект*
Historical and Legal Aspect

35 Мойсик В.Р. Амністія та помилування в Україні: становлення і розвиток

Moysik V.R. Amnesty and pardon in Ukraine: formation and development

Міжнародні зв'язки
International Ties

Редакція не завжди поділяє думку авторів статей. За точність наведених у статтях даних, посилань на нормативні акти й інші джерела відповідають автори

Передрук опублікованих у журналі матеріалів здійснюється за письмовим дозволом голови редакційної колегії з обов'язковим посиланням на джерело

З деякими матеріалами журналу можна ознайомитися на web-сайті Верховного Суду України

<http://www.scourt.gov.ua>

Адреса редакції:

вул. П. Орлика, 4-а, кімн. 109
м. Київ
01043

Телефони:

голова редакційної колегії
(44) 253–3502,
відповідальний секретар
(44) 253–1683,
група технічного забезпечення
(44) 253–0687

E-mail: editor@scourt.gov.ua

Редактори:

**А.В. Гончарук,
Л.В. Мочалова,
К.С. Мусянко,
П.О. Мусянко,
О.І. Пархоменко**

О.Д. Баркан (в.о. відповідального секретаря)

Верстка:

**С.І. Самкова,
В.М. Горобченко**

Фото:

П.О. Мусянко

Переклад англійською:

О.В. Гунько

Видавець:

ТОВ «Видавництво «Істина»

вул. Сирецька, 38

м. Київ

04073

Телефони: (44) 468–3131, 468–0999, 468–5973.

E-mail: istina_knigi@ukr.net

Віддруковано:

ТОВ Друкарня «Літера»

вул. Мельникова, 83а

м. Київ

04119

Телефон (факс): (44) 502–6808

Підписано до друку 21.09.2012

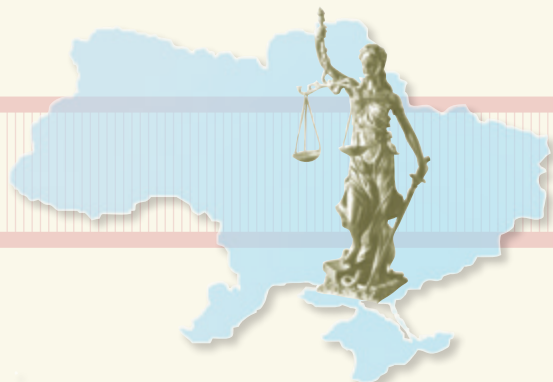
Формат 60×90/8. Друк офсетний.

Обл.-вид. арк. 6,62. Умовн. друк. арк. 5,58.

Зам. 283.

Наклад 2970 пр. Ціна договірна

Новини. Події. Факти

Повага і вдячність — за бездоганну працю у судовій системі

10 вересня відбулися збори суддів Верховного Суду України, на порядок денний яких було винесено чотири питання, серед них — внесення зміни до штатного розпису апарату Верховного Суду України, нагородження суддів Верховного Суду України у відставці та на пенсії, відзначення суддів Верховного Суду України.

Учасники зборів підтримали пропозицію Голови Верховного Суду України **П.П. Пилипчука** щодо внесення Президенту України подань про нагородження з нагоди Дня юриста суддів Верховного Суду України у відставці орденом

«За заслуги» II та III ступенів і присвоєння почесного звання «Заслужений юрист України» судді Верховного Суду України на пенсії.

Із нагоди 75-річчя від дня народження збори суддів вирішили відзначити пам'ятним знаком — інкрустованим панно «Будівля Верховного Суду України» — Голову Верховного Суду України у відставці **В.Ф. Бойка**.

Пам'ятним знаком «Будівля Верховного Суду України» відзначено Голову Верховного Суду України **П.П. Пилипчука** та заступника секретаря Судової палати у цивільних справах **М.В. Патрюка** — у зв'язку з 35-річчям перебування на посаді судді;

заступника Голови Верховного Суду України — секретаря Судової палати у кримінальних справах **А.І. Редьку**, заступника Голови Верховного Суду України — секретаря Судової палати у цивільних справах **А.Г. Ярему**, суддів **М.Р. Кліменко**, **М.Є. Короткевича** — у зв'язку з 30-річчям перебування на посаді судді; суддю **Л.Ф. Глоса** — у зв'язку з 60-річчям від дня народження.

Пам'ятний знак — картину із зображенням Кловського палацу правосуддя — вручено судді Верховного Суду України **О.А. Коротких** у зв'язку з 25-річчям перебування на посаді судді.

Вітаємо із присвоєнням почесних звань

Указом Президента України від 24 серпня 2012 р. № 500/2012 «Про відзначення державними нагородами України» з нагоди 21-ї річниці незалежності України за вагомі трудові здобут-

ки і багаторічну сумлінну працю почесне звання «Заслужений юрист України» присвоєно суддям у відставці апеляційних судів: м. Києва **П.С. Мацелюху**, Львівської області **П.Ф. Петричці**, Ми-

колаївської області **В.П. Савенку**; почесне звання «Заслужений економіст України» — начальникові управління-головному бухгалтеру Верховного Суду України **В.І. Мисаці**.

У Раді суддів України

З В Е Р Н Е Н Н Я

Ради суддів України до суб'єктів виборчого процесу

Україна, як проголошено в Конституції України, є демократичною, правовою державою. Однією з фундаментальних засад демократичного суспільства є незалежність судів і суддів. Незалежність судів, як підкреслюється в Рекомендації № R (94) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо незалежності, ефективності та ролі суддів, є передумовою верховенства права та основоположною гарантією справедливого суду. Незалежність суддів не є привілеєм суддівського корпусу, а встановлюється з метою забезпечення і дії принципу верховенства права та права осіб на справедливе правосуддя.

У своєму Висновку № 3 (2002) Консультативна рада європейських суддів вказує, що однією з гарантій ефективності роботи судової системи є суспільна довіра й повага до судової влади. На тому, що судова влада повинна користуватися довірою з боку суспільства, наголошується й у Висновку Консультативної ради європейських суддів № 1 (2001).

Виступаючи у вересні 2010 р. на X позачерговому з'їзді суддів України, Президент України В.Ф. Янукович наголосив, що державна влада є єдиною і всі ми спільно повинні наполегливо, системно й послідовно працювати над поверненням довіри суспільства до суду. Глава держави звернув увагу всіх посадовців на необхідність неухильно додержуватися вимоги закону про повагу до судових рішень. За результатами проведеного Радою суддів України влітку 2011 р. моніторингу незалежності суддів в Україні незалежні міжнародні експерти констатували позитивний приклад Президента України, який постійно в публічних заявах висловлює повагу до незалежності судів та суддів.

На жаль, доводиться констатувати, що далеко не всі в Україні наслідують цей позитивний приклад Глави нашої держави. Особливо тема зневажливого ставлення до судів стала предметом спекуляцій напередодні чергових парламентських виборів. У запалі політичної боротьби деякі політичні сили, з метою набуття передвиборчих дивідендів, вдаються до дискредитації судової системи України. Причому це є характерним для політичних сил незалежно від їх ідеологічного спрямування. Так, будучи невдоволеною окремим судовим рішенням, яке пройшло перевірку і в апеляційному, і в касаційному порядку, одна політична сила закликає до люстрації всіх суддів України, інша у своїй передвиборчій агітації називає суди «продажними», використовуючи для цього рішення того ж таки суду. Фактично це — намагання дестабілізувати судову систему, підірвати її авторитет, а відтак — і авторитет держави.

До таких методів агітаційних технологій вдаються і деякі представники органів державної виконавчої влади, у тому числі й центральних. Так, нещодавно публічні звинувачення судів області у свавіллі та корупції, з якими виступили голова Одеської обласної державної адміністрації Е.Л. Матвійчук та Віце-прем'єр-міністр України — Міністр соціальної політики України С.Л. Тігіпко, змусили суддів Одеської області звернутися до суспільства з публічною заявою.

Не заперечуючи наявності окремих негативних явищ у судовій системі, що є характерними і для інших органів державної влади, і для всього українського суспільства в цілому, боротьба з якими, до слова, активізувалася останніми роками, про що суспільство оперативно інформують засоби масової інформації, Рада суддів України стверджує, що такі факти є поодинокими, не характерними на загал, вони не здатні викривити позитивної роботи судів у цілому і з них не можна виводити систему.

Застосовуючи в своїх передвиборчих баталіях огульні звинувачення судової системи, суб'єкти виборчого процесу тим самим підривають довіру суспільства до судової влади, завдаючи непоправної шкоди авторитету молодій Українській державі, близько 8 млн. громадян якої у минулому році звернулися за захистом своїх прав саме до судів України.

Цим зверненням Рада суддів України як вищий орган суддівського самоврядування, до компетенції якого віднесено вжиття передбачених законом заходів щодо забезпечення незалежності судів та суддів, закликає учасників виборчих перегонів до державної мудрості та політичної толерантності, щоб бажання отримати мандат людської довіри не затьмарило існуючі в державі демократичні цінності.

Звернення прийнято на засіданні Ради суддів України 29 серпня 2012 р.

Звернення прийнято на засіданні Ради суддів України 29 серпня 2012 р.

Висновки Верховного Суду України, викладені у рішеннях, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 111¹⁶ ГПК України, за I півріччя 2012 р.

Спори про право власності та інші речові права

1. Відповідно до ст. 392 ЦК власник майна може пред'явити позов про визнання його права власності, якщо це право оспорується або не визнається іншою особою, а також у разі втрати ним документа, який засвідчує його право власності. Уповноважений орган, який здійснює оформлення права власності та видає свідоцтво про право власності, не перебуває з позивачем у правовідносинах зі здійснення ним права володіння, користування та розпорядження майном, щодо якого заявлені позовні вимоги про визнання права власності. У зв'язку з цим відмова зазначеного органу в оформленні права власності на об'єкти нерухомого майна з підстав ненадання усіх необхідних документів не є оспоруванням чи невизнанням права власності (постанови Верховного Суду України від 6 лютого 2012 р. у справі № 3-2гс12; від 6 лютого 2012 р. у справі № 3-4гс12; від 6 лютого 2012 р. у справі № 3-5гс12; від 13 лютого 2012 р. у справі № 3-3гс12; від 13 лютого 2012 р. у справі № 3-6гс12).

2. Закон України від 29 листопада 2001 р. № 2866-III «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» та Порядок передачі майна на баланс об'єднання співвласників багатоквартирного будинку, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 11 жовтня 2002 р. № 1521 «Про реалізацію Закону України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку», встановлюють процедуру передачі на баланс об'єднання співвласників багатоквартирного будинку як житлових комплексів, що перебували на балансах житлово-експлуатаційних контор (ЖЕКів) та інших організацій, так і новозбудованих житлових комплексів, а також пов'язують таку передачу тільки з прийняттям об'єднанням співвласників багатоквартирного будинку відповідного рішення, встановлюють обов'язковість такої передачі та не покладають на об'єднання співвласників багатоквартирного будинку обов'язок встановлювати балансоутримувача будинку (постанова Верховного Суду України від 27 квітня 2012 р. у справі № 3-23гс12).

Спори щодо забезпечення виконання зобов'язань

Спори, що виникають із договору застави

Закон України від 18 листопада 2003 р. № 1255-IV «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень» є спеціальним Законом з питань правового режиму регулювання обтяжень рухомого майна. Відповідно до ст. 26 цього Закону (у редакції, чинній до внесення змін згідно із Законом від 22 вересня 2011 р. № 3795-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання відносин між кредиторами та споживачами фінансових послуг»)

звернення стягнення на предмет забезпечувального обтяження здійснюється на підставі рішення суду в порядку, встановленому Законом, або в позасудовому порядку. Звернення стягнення на предмет забезпечувального обтяження на підставі виконавчого напису нотаріуса Законом у зазначеній редакції не передбачалось. Цей Закон є спеціальним із питань правового режиму регулювання обтяжень рухомого майна, у зв'язку з чим Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2654-XII

«Про заставу» та ст. 590 ЦК застосовується лише в частині, що йому не суперечить (постанова

Верховного Суду України від 28 лютого 2012 р. у справі № 3-10гс12).

Спори про укладення, зміну, розірвання договорів

У разі якщо заінтересована особа не довела одночасної наявності чотирьох умов, визначених ч. 2 ст. 652 ЦК, підстав для розірвання спірного

договору оренди немає (постанова Верховного Суду України від 27 лютого 2012 р. у справі № 3-9гс12).

Спори щодо визнання правочинів недійсними

При вирішенні спорів про визнання договорів недійсними необхідно дотримуватися приписів ст. 241 ЦК, тобто з'ясувати, чи схвалений

у подальшому цей договір особою, від імені якої його укладено (постанова Верховного Суду України від 10 квітня 2012 р. у справі № 3-16гс12).

Спори щодо застосування законодавства про приватизацію

Гуртожитки, що на момент проведення приватизації не належали до об'єктів державного житлового фонду, який підлягав приватизації громадянами України або передачі у комунальну

власність відповідних рад, могли бути включені до складу майна підприємств, які підлягали приватизації (постанова Верховного Суду України від 8 травня 2012 р. у справі № 3-25гс12).

Спори, що виникають із земельних правовідносин

1. За змістом ст. 16, частин 2, 3 ст. 84, частин 3, 4 ст. 142, ч. 8 ст. 149 та п. 12 розд. X «Перехідні положення» ЗК (у редакції, чинній на момент виникнення спірних правовідносин) розпорядження земельною ділянкою державної форми власності здійснюється власником земельної ділянки — державним органом виконавчої влади, а не органом місцевого самоврядування. При цьому не враховується місцезнаходження земельної ділянки — у межах міста чи за його межами (постанова Верховного Суду України від 26 березня 2012 р. у справі № 3-18гс12).

2. У разі переходу права власності на об'єкт нерухомого майна до набувача цього майна

переходять права на відповідну земельну ділянку на умовах, на яких вона належала відчужувачу, — права власності або права користування.

У разі якщо попередній користувач добровільно відмовився від права користування земельною ділянкою, що йому була надана за договором оренди для забудови, і на ній зведена будівля, право власності на яку мають інші особи, законами України передбачена можливість дострокового розірвання договору оренди за рішенням суду з цих підстав на вимогу однієї із сторін договору (постанова Верховного Суду України від 19 червня 2012 р. у справі №3-30гс12).

Спори, що виникають із договорів найму (оренди), лізингу

1. Неустойка, стягнення якої передбачено ч. 2 ст. 785 ЦК, є самостійною підставою майнової відповідальності у сфері орендних правовідносин і визначається законодавцем як подвійна плата за користування річчю за час прострочення, у зв'язку з чим застосування до неї спеціальної позовної давності, передбаченої п. 1 ч. 2 ст. 258 ЦК, є неправильним (постанова Верховного Суду України від 20 березня 2012 р. у справі № 3-13гс12).

2. Особа на підтвердження виконання зобов'язання за договором найму (оренди) вправі в судо-

вому порядку вимагати прийняття від неї майна, яке було предметом договору, та отримання документа (акта) про таке прийняття як підтвердження виконання нею зобов'язання відповідно до ст. 16, ч. 2 ст. 795 ЦК (постанова Верховного Суду України від 20 березня 2012 р. у справі № 3-19гс12).

3. Можливість розірвати договір найму шляхом відмови від договору у позасудовому порядку, передбачена ст. 782 ЦК, є правом, а не обов'язком наймодавця. Право наймодавця на відмову від договору найму, встановлене ч. 1 ст. 782 ЦК, не є

перешкодою для звернення наймодавця (орендодавця) до суду з вимогою розірвати договір у разі несплати наймачем (орендарем) платежів, якщо

вбачається істотне порушення умов договору (постанова Верховного Суду України від 8 травня 2012 р. у справі № 3-26гс12).

Спори, що виникають із договорів страхування

1. Відповідно до ст. 27 Закону України від 7 березня 1996 р. № 85/96-ВР «Про страхування» ст. 993 ЦК до страховика, який виплатив страхове відшкодування за договором майнового страхування, у межах фактичних затрат переходить право вимоги, яке страхувальник або інша особа, що одержала страхове відшкодування, має до особи, відповідальної за завдані збитки (постанова Верховного Суду України від 12 березня 2012 р. у справі № 3-12гс12).

2. За змістом ч. 6 ст. 261 ЦК за регресними зобов'язаннями перебіг позовної давності починається від дня виконання основного зобов'язання. У зв'язку з цим із моменту виконання страховиком свого зобов'язання за договором добровільного страхування у нього виникає право пред'явити регресний позов до суду (постанова Верховного Суду України від 27 березня 2012 р. у справі № 3-20гс12).

Спори щодо виконання господарських зобов'язань. Відповідальність за порушення зобов'язань

1. Відповідно до ч. 2 ст. 231 ГК можливе одночасне стягнення пені та штрафу за порушення окремих видів господарських зобов'язань. В інших випадках порушення виконання господарських зобов'язань чинне законодавство не встановлює для учасників господарських відносин обмежень передбачати в договорі одночасне стягнення пені та штрафу, що узгоджується зі свободою договору, встановленою ст. 627 ЦК (постанова Верховного Суду України від 27 квітня 2012 р. у справі № 3-24гс12).

2. Відповідно до ч. 6 ст. 232 ГК нарахування штрафних санкцій за прострочення виконання зобов'язання, якщо інше не встановлено законом або договором, припиняється через шість місяців від дня, коли зобов'язання мало бути виконано. За змістом п. 1 ч. 2 ст. 258 ЦК із вимогою про стягнення штрафних санкцій особа може звернутися до суду протягом одного року з моменту невиконання зобов'язання (постанова Верховного Суду України від 27 квітня 2012 р. у справі № 3-27гс12).

Спори, що виникають внаслідок порушення грошового зобов'язання

У разі якщо за договором лізингу сума платежу, що визначена в іноземній валюті на день виникнення у відповідача зобов'язання щодо його сплати, перераховується у гривню і якщо в подальшому на день фактичної оплати відповідно до цієї іноземної валюти не змінюється, то з моменту перерахунку зобов'язання є

гривневим і у разі прострочення його сплати боржник відповідно до ч. 2 ст. 625 ЦК на вимогу кредитора зобов'язаний сплатити борг з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення (постанова Верховного Суду України від 27 березня 2012 р. у справі № 3-14гс12).

Спори, пов'язані з обігом цінних паперів

1. Вексельне законодавство не містить положень щодо визначення належних повноважень осіб, які підписали вексель, а лише встановлює їх коло, у зв'язку з чим питання про належний характер уповноваження осіб на підписання векселя має вирішуватися із застосуванням загальних норм цивільного законодавства України, зокрема щодо укладення відповідного договору, видачі

довіреності, вчинення внутрішніх актів органами юридичної особи (постанови Верховного Суду України від 20 березня 2012 р. у справі № 3-15гс12, від 20 березня 2012 р. у справі № 3-17гс12).

2. Норми ч. 3 ст. 81 ГК (у редакції, чинній на час укладення оспорюваного договору купівлі-продажу) не поширюються на правовідносини з приводу укладання договорів купівлі-прода-

жу акцій між акціонерами закритого акціонерного товариства, у зв'язку з чим при продажу акцій акціонеру цього товариства в інших

акціонерів переважного права на їх придбання не виникає (постанова Верховного Суду України від 26 березня 2012 р. у справі № 3-11гс12).

Справи про відшкодування шкоди

1. Перебіг строку позовної давності у правовідносинах, які виникають з перевезення вантажів залізничним транспортом, регулюється ст. 315 ГК (постанова Верховного Суду України від 19 квітня 2012 р. у справі № 3-22гс12).

2. У зв'язку з тим, що усупереч вимогам статей 22, 35 БК Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи (далі — МНС), як головний розпорядник бюджетних коштів, не розробило бюджетні запити щодо включення до видатків Державного

бюджету України на 2010 р. заборгованості МНС за програмою Державного бюджету України за 2009 р., на підставі ч. 2 ст. 617 ЦК, ч. 2 ст. 218 ГК та рішення Європейського суду з прав людини у справі від 18 жовтня 2005 р. «Терем ЛТД, Чечеткін та Оліус проти України» відсутність бюджетних коштів, передбачених у випадках Державного бюджету України на 2009 р., не є підставою для звільнення МНС від відповідальності за порушення зобов'язання (постанова Верховного Суду України від 15 травня 2012 р. у справі № 3-28гс12).

Справи про банкрутство

Штрафні санкції (неустойка, пеня) не зараховуються до складу грошових зобов'язань боржника, виокремлюються від вимог кредиторів за грошовими зобов'язаннями при складанні реєстру вимог кредиторів, у зв'язку з чим вимоги із сплати неустойки, пені не є вимогами кредитора щодо грошових зобов'язань до боржника в розу-

мінні ст. 1 Закону України від 14 травня 1992 р. №2343-ХІІ «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», тому не враховуються при визначенні кількості голосів кредиторів на зборах кредиторів (постанова Верховного Суду України від 13 лютого 2012 р. у справі № 3-7гс12).

З глибоким сумом повідомляємо,
що на 53-му році життя передчасно перестало битися серце

доктора юридичних наук,
професора Національного університету
«Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»,
члена-кореспондента Національної академії правових наук України,
члена Науково-консультативної ради при Верховному Суді України
Жилінкової Ірини Володимирівни.

Світлі спогади про цю Людину, яка чесно й гідно прожила своє життя,
залишивши після себе результати добрих справ, завжди будуть у пам'яті тих,
хто спілкувався з нею, знав і шанував її.
Розділяємо біль тяжкої втрати з рідними та близькими Ірини Володимирівни.

Вічна пам'ять
ЖИЛІНКОВІЙ ІРИНІ ВОЛОДИМИРІВНІ.

РІШЕННЯ В АДМІНІСТРАТИВНИХ СПРАВАХ *

Рішення виконавчого комітету Донецької міської ради від 23 травня 2007 р. № 303/12 про надання товариству з обмеженою відповідальністю «Фірма «Промбудремонт» дозволу на розробку проекту землеустрою прийняте ним у межах визначених Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» повноважень, делегованих йому Донецькою міською радою згідно із чинним на той час рішенням останньої від 24 травня 2005 р. № 20/16, було підставою для прийняття нею рішення про затвердження проекту відведення земельної ділянки та передачу її в оренду без проведення земельних торгів (аукціонів) згідно з п. 1 розд. X «Перехідні положення» ЗК України

ПОСТАНОВА ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

21 листопада 2011 р. Верховний Суд України, розглянувши в порядку письмового провадження справу за позовом прокурора м. Донецька (далі — Прокурор) до Донецької міської ради (далі — Міськрада), третя особа — товариство з обмеженою відповідальністю «Фірма «Промбудремонт» (далі — ТОВ «Фірма «Промбудремонт»), про визнання протиправним і скасування рішення, **в с т а н о в и в:**

У березні 2009 р. Прокурор звернувся до суду з позовом, в якому просив визнати протиправним і скасувати рішення Міськради від 20 лютого 2009 р. № 28/133 «Про передачу ТОВ «Фірма «Промбудремонт» земельної ділянки в оренду для будівництва адміністративно-побутової будівлі по вул. Овнатаняна в Калінінському районі м. Донецька».

На обґрунтування позову Прокурор посилався на те, що земельна ділянка передана в оренду третій особі без проведення земельних торгів, як того вимагає ст. 124 ЗК, та за відсутності передбаченого абз. 3 п. 1 розд. X «Перехідні положення» цього Кодексу рішення стосовно ТОВ «Фірма «Промбудремонт» про погодження місця розташування та про надання дозволу на розробку проекту відведення земельної ділянки, яке прийняте відповідним органом та може бути підставою для передачі земельної ділянки із земель державної та комунальної власності без проведення земельних торгів.

Ворошиловський районний суд м. Донецька постановою від 3 вересня 2009 р., залишеною без

змін ухвалами Донецького апеляційного адміністративного суду від 6 листопада 2009 р. та Вищого адміністративного суду України від 19 жовтня 2010 р., у задоволенні позову відмовив.

Залишаючи без змін рішення судів попередніх інстанцій, касаційний суд виходив із того, що рішенням виконавчого комітету Міськради (далі — Виконком) від 23 травня 2007 р. № 303/12 ТОВ «Фірма «Промбудремонт» погоджено місце розташування об'єкта містобудування та надано дозвіл на розробку проекту землеустрою по вул. Овнатаняна в Калінінському районі м. Донецька, і це рішення прийняте Виконкомом у межах повноважень з питань землеустрою, делегованих йому Міськрадою згідно із чинним на той час рішенням останньої від 24 травня 2005 р. № 20/16. Крім того, це рішення Виконкому затверджене п. 2 рішення Міськради від 28 березня 2008 р. № 18/12 «Про відміну рішення міської ради від 24 травня 2005 р. № 20/16».

За таких обставин суд касаційної інстанції погодився з висновками судів попередніх інстанцій про дотримання Міськрадою при прийнятті оскаржуваного рішення умов передачі земельної ділянки в оренду без проведення земельних торгів, передбачених абз. 3 п. 1 розд. X «Перехідні положення» ЗК.

У заяві про перегляд судових рішень Верховним Судом України Прокурор, пославшись на неоднакове застосування касаційним судом статей 123, 124 ЗК та абз. 3 п. 1 розд. X «Перехідні положення» цього Кодексу, ст. 26 Закону від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР «Про місцеве

* Публікується повний текст судового рішення із незначними редакційними правками.

самоврядування в Україні» (далі — Закон), ст. 19 Конституції України, просив скасувати ухвалу Вищого адміністративного суду України від 19 жовтня 2010 р., справу направити на новий касаційний розгляд.

На обґрунтування заяви додано постанову Вищого адміністративного суду України від 16 вересня 2010 р. (№ К-21796/10) у справі за позовом Прокурора до Міськради, третя особа — товариство з обмеженою відповідальністю «Укрбудтехнологія», про визнання протиправним та скасування рішення про передачу в оренду третій особі земельної ділянки, в якій, на думку заявника, зазначені норми права застосовані по-іншому та правильно.

Перевіривши наведені у заяві доводи, Верховний Суд України дійшов висновку, що заява не підлягає задоволенню з огляду на таке. Згідно зі змістом ст. 11 Закону виконавчими органами міських рад є їхні виконавчі комітети, які є підконтрольними та підзвітними відповідним радам. Повноваження виконавчих комітетів визначені гл. 2 Закону. До делегованих повноважень виконавчих комітетів міських рад у сфері регулювання земельних відносин та охорони навколишнього природного середовища належать організація і здійснення землеустрою, погодження проектів землеустрою (підпункт 9 п. «б» ч. 1 ст. 33 Закону).

Статтею 181 ЗК визначено, що землеустрій — це сукупність соціально-економічних та екологічних заходів, спрямованих на регулювання земельних відносин та раціональної організації території адміністративно-територіальних утворень, суб'єктів господарювання, що здійснюються під впливом суспільно-виробничих відносин і розвитку продуктивних сил. Проект відведення земельної ділянки є одним із видів технічної документації із землеустрою, який є складовою змісту землеустрою (ст. 184 ЗК).

Відповідно до п. 1 розд. X «Перехідні положення» ЗК в редакції, що була чинною на час прийняття Міськрадою спірного рішення, у разі прийняття відповідними органами рішення про погодження місця розташування об'єкта або про надання дозволу на розробку проекту відведення земельної ділянки до 1 січня 2008 р. передача

в оренду таких земельних ділянок із земель державної або комунальної власності здійснюється без проведення земельних торгів.

Тобто за змістом цієї норми ЗК прийняття відповідними органами рішення про погодження місця розташування об'єкта або про надання дозволу на розробку проекту відведення земельної ділянки, які фактично направлені на узгодження сторонами в порядку, визначеному законодавством, що було чинним на момент виникнення цих відносин, однієї із істотних умов договору оренди землі — об'єкта оренди (місця розташування та розміру земельної ділянки), яка є складовою при визначенні розміру орендної плати, виключає в подальшому необхідність проведення земельних торгів (аукціону), мета яких — формування найвигіднішої ціни оренди.

Таким чином, рішення Виконкому про надання третій особі дозволу на розробку зазначеного вище проекту землеустрою прийняте ним у межах визначених Законом повноважень, делегованих йому Міськрадою згідно із чинним на той час рішенням останньої від 24 травня 2005 р. № 20/16, було підставою для прийняття Міськрадою рішення про затвердження проекту відведення земельної ділянки та передачу її в оренду без проведення земельних торгів (аукціонів) згідно з п. 1 розд. X «Перехідні положення» ЗК.

Отже, висновок Вищого адміністративного суду України у справі, що переглядається, про правомірність оскаржуваного рішення Міськради ґрунтується на правильному застосуванні норм матеріального права та відповідає правовій позиції Верховного Суду України, висловленій у постанові від 14 березня 2011 р. № 21-12а11, прийнятій за наслідками розгляду аналогічної справи, на рішення касаційного суду в якій заявник послався на підтвердження неоднакового правозастосування.

Ураховуючи вищевикладене та керуючись статтями 241, 242, 244 КАС, Верховний Суд України **п о с т а н о в и в:**

У задоволенні заяви Прокурора відмовити.

Постанова є остаточною і оскарженню не підлягає, крім випадку, встановленого п. 2 ч. 1 ст. 237 КАС.

РІШЕННЯ У ГОСПОДАРСЬКИХ СПРАВАХ

Визначення договору як неукладеного може мати місце на стадії укладення договору у разі, якщо сторони не досягли згоди з усіх його істотних умов, а не за наслідками виконання договору сторонами

ПОСТАНОВА

Верховного Суду України від 25 червня 2011 р.

(в и т я з)

У жовтні 2009 р. товариство з обмеженою відповідальністю «Виробнича фірма «Дніпронафта» (далі — ТОВ «ВФ «Дніпронафта») звернулося до суду з позовом до виконавчого комітету Дніпропетровської міської ради (далі — Виконком) та товариства з обмеженою відповідальністю «Комерційно-виробнича фірма «Резерв» (далі — ТОВ «КВФ «Резерв»), треті особи: комунальне підприємство «Дніпропетровське міжміське бюро технічної інвентаризації», товариство з обмеженою відповідальністю «Науково-виробничий альянс «Манхеттен», у якому просило визнати недійсним з моменту прийняття рішення Виконкомом від 19 січня 2006 р. № 202 «Про оформлення права власності ТОВ «КВФ «Резерв» на об'єкт нерухомого майна за адресою: м. Дніпропетровськ, вул. Леніна, 22» (далі — рішення № 202) та скасувати його, визнати недійсним видане 25 січня 2006 р. ТОВ «КВФ «Резерв» свідоцтво про право власності на зазначене нерухоме майно.

На обґрунтування своїх вимог позивач посилався на порушення його прав, оскільки за договором № 1-ДУ про участь у дольовому будівництві (далі — договір № 1-ДУ), укладеного 3 серпня 1998 р. між ТОВ «ВФ «Дніпронафта» та ТОВ «КВФ «Резерв», він фінансував будівництво спірного об'єкта нерухомого майна (будівлі ділового центру), вкладаючи грошові й майнові внески, та набув права власності на побудований об'єкт, а за договором уступки права вимоги, укладеного 27 липня 2001 р. між ТОВ «ВФ «Дніпронафта», ТОВ «КВФ «Резерв» та товариством з обмеженою відповідальністю «Комерційний банк «Земельний Капітал» (далі — Банк), набув прав Банку в отриманні у власність приміщень після завершення будівництва зазначеного об'єкта нерухомого майна за укладеним 27 листопада 1998 р. між ТОВ «КВФ «Резерв» та Банком договором про сумісну діяльність.

Господарський суд Дніпропетровської області рішенням від 25 січня 2010 р. позов задовольнив частково: визнав недійсними рішення № 202 та свідоцтво про право власності на нерухоме майно, в іншій частині позовних вимог відмовив.

Дніпропетровський апеляційний господарський суд постановою від 27 травня 2010 р. рішення суду першої інстанції скасував, прийняв нове рішення, яким відмовив у задоволенні позову в повному обсязі.

Вищий господарський суд України постановою від 5 жовтня 2010 р. скасував постанову Дніпропетровського апеляційного господарського суду від 27 травня 2010 р. в частині вирішення позовних вимог про визнання недійсним свідоцтва про право власності та в цій частині провадження у справі закрити, в іншій частині постанову Дніпропетровського апеляційного господарського суду від 27 травня 2010 р. залишив без змін.

Свій висновок суд касаційної інстанції обґрунтував тим, що договори про сумісну діяльність від 3 серпня 1998 р. та 27 листопада 1998 р. є неукладеними, права позивача не порушені, а обраний позивачем спосіб захисту не відповідає способам захисту цивільних прав та інтересів відповідно до ст. 16 ЦК.

У заяві про перегляд постанови Вищого господарського суду України від 5 жовтня 2010 р. з підстав, передбачених статтею 111¹⁶ ГПК, ТОВ «ВФ «Дніпронафта», посилаючись на неоднакове застосування судом касаційної інстанції положень статей 430, 431 та 432 ЦК УРСР та статей 207, 208, 355, 368, 369, 1130, 1134 ЦК, просило скасувати постанову суду касаційної інстанції та направити справу на новий розгляд. На обґрунтування заяви додані копії постанов Вищого господарського суду України від 26 серпня 2008 р. у справі № 17/161, від 1 жовтня 2009 р. у справі № 12/598/08, від 20 січня 2010 р. у справі № 50/146, від 26 січня 2010 р. у справі № 19/59пд, від 4 лютого 2010 р. у справі № 23/170, від 27 липня 2010 р. у справі 3/101, від 3 серпня 2010 р. у справі № 6/186-09/4, в яких, на думку заявника, судом касаційної інстанції по-іншому застосовані одні й ті ж норми матеріального права у подібних правовідносинах.

Вищий господарський суд України ухвалою від 8 грудня 2010 р. допустив до провадження господарську справу № 7/221-09 для перегляду

Верховним Судом України постанови Вищого господарського суду України від 5 жовтня 2010 р.

Перевіривши наведені в заяві доводи, Верховний Суд України вважає, що заява підлягає задоволенню з таких підстав.

Суди встановили, що за умовами договору № 1-ДУ, укладеного 3 серпня 1998 р. ТОВ «КВФ «Резерв» як замовником будівництва та ТОВ «ВФ «Дніпронафта», ТОВ «КВФ «Резерв» приймає ТОВ «ВФ «Дніпронафта» у дольове будівництво адміністративних приміщень, розташованих у будівлі ділового центру за адресою: м. Дніпропетровськ, вул. Леніна, 20 (у подальшому адресу змінено на вул. Леніна, 22).

Відповідно до п. 2 договору № 1-ДУ після закінчення будівництва приміщень та здачі їх в експлуатацію ТОВ «КВФ «Резерв» зобов'язалося протягом 10 днів передати ТОВ «ВФ «Дніпронафта» у власність зазначені приміщення, надати всі необхідні документи, а також сприяти в оформленні права власності на них.

Згідно з договором № 1-ДУ попередня базисна вартість приміщень становила 1 млн 846 тис. 360 грн. Якщо сума коштів, перерахованих ТОВ «ВФ «Дніпронафта» в рахунок дольового будівництва, буде перевищувати фактичну вартість будівництва, що визначається після його закінчення, ТОВ «КВФ «Резерв» зобов'язалося протягом 20 днів повернути ТОВ «ВФ «Дніпронафта» суму переоплати.

За умовами письмового довгострокового договору № 1 (далі — договір № 1), укладеного 27 листопада 1998 р. між ТОВ «КВФ «Резерв» та Банком, сторони на дольових засадах здійснюють будівництво адміністративних приміщень, розташованих у будівлі ділового центру, що входять до складу основних фондів замовника та виконавця. За цим договором Банк з метою участі в дольовому будівництві зобов'язався з власних коштів зробити разовий внесок у сумі 1 млн 685 тис. грн.

На ТОВ «КВФ «Резерв» договором № 1 покладені обов'язки виконувати в повному обсязі функції в частині фінансування будівництва ділового центру до введення його в експлуатацію, ведення технічного нагляду за будівництвом, здійснення контролю за оформленням актів виконаних робіт, забезпечення будівництва матеріалами та обладнанням, вирішення всіх фінансових питань, що виникають під час будівництва, оформлення акта введення будівлі в експлуатацію тощо, а після підписання акта державною комісією — протягом одного місяця передати Банку у власність адміністративні приміщення пропор-

ційно до внесених грошових коштів з урахуванням приміщень загального користування та розташування корисної площі на поверххах.

Банк 27 липня 2001 р. передав свої права та обов'язки за договором № 1 ТОВ «ВФ «Дніпронафта». Відповідно до п. 2 цього договору уступки вимоги права та обов'язки новий кредитор набуває з моменту підписання договору.

Свої зобов'язання за договорами № 1-ДУ та № 1 ТОВ «ВФ «Дніпронафта» і Банк виконали. ТОВ «КВФ «Резерв» прийняло перераховані кошти та виконало взяті на себе зобов'язання щодо організації будівництва об'єкта та оформлення акта введення його в експлуатацію. Рішенням державної приймальної комісії, яке оформлене актом від 22 серпня 2005 р. про прийняття в експлуатацію закінченого будівництвом об'єкта, будівлю ділового центру прийнято в експлуатацію.

Відповідно до ст. 153 ЦК УРСР, що була чинною на час підписання договорів № 1-ДУ та № 1, договір вважався укладеним, якщо між сторонами в потрібній у належних випадках формі досягнуто згоди з усіх істотних умов. Істотними є ті умови договору, що визнані такими за законом або необхідні для договорів зазначеного виду, а також усі ті умови, щодо яких за заявою однієї зі сторін повинно бути досягнуто згоди.

Згідно із ст. 430 ЦК УРСР за договором про сумісну діяльність сторони зобов'язуються сумісно діяти для досягнення спільної господарської мети, як-то: будівництво і експлуатація міжколгоспного або державно-колгоспного підприємства або установи (що не передаються в оперативне управління організації, яка є юридичною особою), будівництва водогосподарських споруд і пристроїв, будівництво шляхів, спортивних споруд, шкіл, родильних будинків, жилих будинків і т. ін.

При цьому для досягнення мети учасники такого договору можуть робити внески грошима чи іншим майном або трудовою участю (ст. 432 ЦК УРСР).

Статтею 431 цього Кодексу передбачено право сторін за таким договором визначитися з порядком ведення спільних справ (за загальною згодою або доручати таке ведення одному з учасників договору на підставі довіреності).

Договори про сумісну діяльність повинні укладатись у письмовій формі шляхом складання одного документа, підписаного сторонами (ст. 44 ЦК УРСР).

Висновки Вищого господарського суду України про те, що сторони не досягли згоди щодо всіх суттєвих умов договору, а саме: предмету договору (не визначили адміністративні приміщення,

які є предметом спільної діяльності), виду та обсягу внесків кожної сторони (відсутні посилання на вид і обсяг внесків ТОВ «КВФ «Резерв») та умов ведення спільних справ (не вирішили питання доручення керівництва сумісною діяльністю одному з учасників договору про сумісну діяльність) — спростовуються змістом договорів та не ґрунтуються на вимогах закону.

Фактичні дії сторін свідчать про те, що договори були укладені. А визначення договору як неукладеного може мати місце на стадії укладення договору у разі, якщо сторони не досягли згоди з усіх його істотних умов, а не за наслідками виконання договору сторонами.

Відповідно до ст. 432 ЦК УРСР майно, створене або придбане в результаті спільної діяльності учасників договору про сумісну діяльність, є їх спільною власністю. Учасник договору про сумісну діяльність не вправі розпоряджатися своєю часткою у спільному майні без згоди інших учасників договору.

Згідно із ч. 1 ст. 358 ЦК право спільної часткової власності здійснюється співвласниками за їхньою згодою.

19 січня 2006 р. за зверненням відповідача Виконком прийняв рішення № 202, яким оформив право колективної власності на будівлю ділового центру та видав свідоцтво про право власності на зазначене нерухоме майно ТОВ «КВФ «Резерв».

За таких обставин висновок Вищого господарського суду України про відсутність порушення прав позивача є необґрунтованим.

Суд касаційної інстанції при вирішенні цієї справи неправильно застосував норми матеріального права, що суперечить висновкам цього суду в інших судових рішеннях у подібних правовідносинах, зокрема, у справах № 12/598/08, № 23/170 та № 3/101.

Враховуючи викладене та керуючись статтями 111²³—111²⁵ ГПК, Верховний Суд України заяву ТОВ «ВФ «Дніпронафта» задовольнив; постанову Вищого господарського суду України від 5 жовтня 2010 р. скасував; справу направив на новий розгляд до суду касаційної інстанції.

Постанова є остаточною і може бути оскаржена тільки на підставі, встановленій п. 2 ч. 1 ст. 111¹⁶ ГПК.

РІШЕННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ

На підставі ст. 5 КК України закон про кримінальну відповідальність, що скасовує злочинність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи, має зворотну дію у часі, тобто поширюється на осіб, які вчинили відповідні діяння до набрання таким законом чинності, у тому числі на осіб, які відбувають покарання або відбули покарання, але мають судимість.

Неврахування судом зазначених вимог закону, а також положень ч. 3 ст. 68 КК України щодо строку або розміру кримінального покарання за вчинення замаху на злочин потягло зміну постанови суду

УХВАЛА

*колегії суддів Судової палати у кримінальних справах
Верховного Суду України від 1 березня 2012 р.
(в и т я з)*

Бабушкінський районний суд м. Дніпропетровська вироком від 11 лютого 2008 р. засудив В. за ч. 2 ст. 15 і ч. 2 ст. 188 КК до позбавлення волі на строк п'ять років.

На підставі ст. 75 КК В. звільнено від відбування покарання з випробуванням з іспитовим строком на два роки та покладено на нього обов'язки, передбачені п. 3 і п. 4 ст. 76 КК.

Цим вироком засуджено також П.

В. визнано винуватим у тому, що він, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, 19

листопада 2007 р. приблизно о 23 год. 45 хв., за попередньою змовою з П. намагався викрасти належні відкритому акціонерному товариству і товариству з обмеженою відповідальністю кабельні лінії зв'язку на загальну суму 973 грн. 18 коп., однак злочин не закінчив із причин, що не залежали від його волі.

Кіровський районний суд м. Дніпропетровська постановою від 19 червня 2008 р. на підставі п. 7 Прикінцевих положень Закону від 15 квітня 2008 р. № 270-VI «Про внесення змін до Кримі-

нального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності» (далі — Закон № 270-VI) постановив вважати В. засудженим вироком Бабушкінського районного суду м. Дніпропетровська від 11 лютого 2008 р. за ч. 2 ст. 15 і ч. 2 ст. 185 КК до п'яти років позбавлення волі зі звільненням від відбування цього покарання з випробуванням з іспитовим строком на два роки та покладенням на нього обов'язків, передбачених п. 3 і п. 4 ст. 76 КК.

В апеляційному порядку справа не розглядалася.

У клопотанні заступник прокурора Дніпропетровської області порушив питання про зміну зазначеної постанови в порядку виключного провадження у зв'язку з неправильним застосуванням судом кримінального закону. На його думку, при зміні кваліфікації дій В. з ч. 2 ст. 15 і ч. 2 ст. 188 на ч. 2 ст. 15 і ч. 2 ст. 185 КК та призначенні покарання суд не застосував кримінальний закон, який підлягав застосуванню, а саме — вимоги ч. 3 ст. 68 КК, яка встановлює, що за вчинення замаху на злочин строк або розмір покарання не може перевищувати двох третин максимального строку або розміру найсуворішого виду покарання, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини цього Кодексу. Також він зазначив, що вказане порушення матеріального закону істотно вплинуло на правильність визначення В. покарання за сукупністю вироків у результаті наступного засудження його вироком Бабушкінського районного суду м. Дніпропетровська від 9 жовтня 2008 р.

Судді Верховного Суду України підтримали клопотання заступника прокурора Дніпропетровської області та внесли його на розгляд із зазначених у поданні підстав, вважаючи, що оскаржену постанову необхідно переглянути і прийняти рішення щодо В. з урахуванням вимог чинного закону.

Перевіривши матеріали справи і викладені в клопотанні доводи, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що клопотання підлягає задоволенню частково з таких підстав.

На підставі ст. 5 КК закон про кримінальну відповідальність, що скасовує злочинність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи, має зворотню дію у часі, тобто поширюється на осіб, які вчинили відповідні діяння до набрання таким законом чинності, у тому числі на осіб, які відбувають покарання або відбули покарання, але мають судимість.

Виходячи з положень Закону № 270-VI, який набрав чинності 7 травня 2008 р., із КК виключено ст. 188 та встановлено, що кримінальні справи щодо осіб, які вчинили злочин, передбачений цією статтею, належить переглянути для вирішення питання щодо зміни кваліфікації дій цих осіб на інші відповідні частини статей КК.

Цим же Законом ст. 68 КК доповнено новими положеннями стосовно гуманізації кримінальної відповідальності за вчинення готування до злочину та замаху на злочин. Зокрема, ч. 3 ст. 68 КК встановлено, що за вчинення замаху на злочин строк або розмір покарання не може перевищувати двох третин максимального строку або розміру найсуворішого виду покарання, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини цього Кодексу.

Усупереч зазначеній нормі Кіровський районний суд м. Дніпропетровська під час приведення вироку Бабушкінського районного суду м. Дніпропетровська від 11 лютого 2008 р. щодо В. у відповідність до нового кримінального закону та зміни кваліфікації його дій із ч. 2 ст. 15 і ч. 2 ст. 188 на ч. 2 ст. 15 і ч. 2 ст. 185 КК не застосував положень ч. 3 ст. 68 КК, а залишив засудженому максимальне покарання, встановлене у санкції ч. 2 ст. 185 КК — п'ять років позбавлення волі, що було призначене В. за ч. 2 ст. 15 і ч. 2 ст. 188 КК.

Виходячи з указаного, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України дійшла висновку про те, що постанову Кіровського районного суду м. Дніпропетровська від 19 червня 2008 р. необхідно змінити та, враховуючи вимоги ст. 68 КК, зменшити В. покарання, призначене за ч. 2 ст. 15 і ч. 2 ст. 185 КК, до двох третин максимального строку найсуворішого виду покарання, передбаченого санкцією цієї статті.

Керуючись абз. 8 п. 2 розд. XIII «Перехідні положення» Закону від 7 липня 2010 р. № 2453-VI «Про судоустрій і статус суддів», статтями 400⁴, 400¹⁰ КПК (у редакції до 30 липня 2010 р.), колегія суддів ухвалила рішення про зміну постанови Кіровського районного суду м. Дніпропетровська від 19 червня 2008 р. щодо В.: призначене йому покарання при зміні кваліфікації дій із ч. 2 ст. 15 і ч. 2 ст. 188 на ч. 2 ст. 15 і ч. 2 ст. 185 КК із застосуванням ч. 3 ст. 68 КК ухвалено зменшити до трьох років чотирьох місяців позбавлення волі.

На підставі ст. 75 КК ухвалено вважати В. звільненим від відбування покарання з випробуванням із іспитовим строком на два роки та з покладенням на нього обов'язків, передбачених п. 3 і п. 4 ст. 76 КК.

РІШЕННЯ У ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ

Відмовляючи у відкритті касаційного провадження за скаргою на судові рішення без перевірки матеріалів справи на підставі п. 5 ч. 3 ст. 328 ЦПК України, суд касаційної інстанції не врахував положення ст. 55 Конституції України, ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, статей 15, 16 ЦК України, ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», не визначив характеру спору, що виник між позивачем і відповідачем, та в якому порядку він повинен розглядатися судом

ПОСТАНОВА

*судових палат у цивільних та господарських справах Верховного Суду України
від 30 травня 2012 р.
(в и т я з)*

У серпні 2010 р. К. звернувся до суду з позовом до приватного підприємства «Альстар» (далі — ПП «Альстар») про стягнення заборгованості, пославшись на те, що в листопаді 2007 р. він продав цьому підприємству 65 тис. 320 кг насіння соняшнику вартістю 213 тис. 741 грн, проте до цього часу відповідач із ним не розрахувався. Також на підставі договору відступлення права вимоги від 14 жовтня 2009 р., укладеному з агрофірмою «Онікс», до нього перейшли права вимоги за договором зазначеної агрофірми з ПП «Альстар» щодо зберігання 215 тис. 390 кг пшениці вартістю 258 тис. 468 грн.

Позивач просив стягнути з відповідача 836 тис. 455 грн заборгованості з урахуванням індексу інфляції, 3 % річних згідно зі ст. 625 ЦК та процентів за користування грошми відповідно до ст. 1048 ЦК, а також 119 тис. 880 грн 92 коп. за завдані збитки, 2 млн 358 тис. грн суми упущеної вигоди та 15 тис. грн на відшкодування моральної шкоди.

Малиновський районний суд м. Одеси ухвалою від 6 квітня 2011 р., залишеною без змін ухвалою Апеляційного суду Одеської області від 20 червня 2011 р., провадження у справі закрити на підставі п. 1 ч. 1 ст. 205 ЦПК.

Ухвалою судді Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 22 липня 2011 р. відмовлено у відкритті касаційного провадження за скаргою К. на зазначені судові рішення на підставі п. 5 ч. 3 ст. 328 ЦПК.

У поданій до Верховного Суду України заяві К. просив скасувати цю ухвалу судді Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ та передати справу на новий розгляд до суду касаційної інстанції, пославшись на порушення Вищим спеціалізованим судом

України з розгляду цивільних і кримінальних справ вимог статей 3, 15 ЦПК.

На підтвердження своїх доводів заявник навів ухвалу Вищого господарського суду України від 8 вересня 2011 р., в якій зазначено, що К. не є суб'єктом підприємницької діяльності, а спір, що виник між ним та ПП «Альстар», повинен розглядатися за правилами цивільного судочинства.

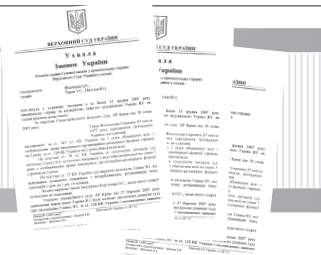
Колегія суддів Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ ухвалою від 2 квітня 2012 р. поновила заявнику строк для звернення до суду із заявою про перегляд судових рішень, справу допустила до провадження Верховного Суду України.

Заслухавши суддю-доповідача та перевіривши доводи заяви, судові палати у цивільних та господарських справах Верховного Суду України визнали, що заява підлягає задоволенню з таких підстав.

Згідно зі ст. 355 ЦПК заява про перегляд судових рішень у цивільних справах може бути подана виключно з підстав: 1) неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах; 2) встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом.

Суди встановили, що К. як фізична особа звернувся до суду з позовом до ПП «Альстар» про стягнення заборгованості, відшкодування майнової та моральної шкоди. Проте провадження у справі було закрито з посиланням на те, що зазначений спір виник при виконанні господарських договорів, а тому має розглядатися в порядку господарського судочинства.

(Продовження див. на с. 34)

Судова практика у справах про усиновлення¹

Відповідно до ст. 207 Сімейного кодексу України (далі — СК) усиновленням є прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, що здійснюється на підставі рішення суду, крім випадку, передбаченого ст. 282 СК: усиновлення дитини, яка є громадянином України, але проживає за межами України, здійснюється в консульській установі або дипломатичному представництві України.

За даними Державної судової адміністрації України, у 2011 р. на розгляді місцевих судів по першій інстанції перебувало 4,3 тис. цивільних справ про усиновлення, що на 5,7 % менше, ніж у 2010 р.

З ухваленням рішення розглянуто 4,1 тис. справ про усиновлення, з яких задоволено майже усі, або 99 % від кількості тих, що розглянуті з ухваленням рішення (у 2010 р. задоволено 4,3 тис. заяв, або 96,9 % від розглянутих із ухваленням рішення).

Упродовж 2011 р. усиновлено 4,5 тис. дітей, що на 12,6 % менше, ніж у попередньому році (2010 р. — 5,2 тис. дітей). У тому числі іноземні громадяни усиновили 871 дитину, що на 22,2 % менше, ніж у 2010 р. (1,1 тис. дітей).

Згідно з положеннями гл. 1 розд. IV Цивільного процесуального кодексу України (далі — ЦПК) розгляд справ про усиновлення проводиться судом у складі одного судді і двох народних засідателів (ч. 4 ст. 234 ЦПК) у порядку окремого провадження.

Відповідно до положень ч. 5 ст. 235 ЦПК справи окремого провадження не можуть бути передані на розгляд третейського суду і не можуть бути закриті у зв'язку з укладенням мирової угоди. Суд розглядає справи зазначеної категорії за участю заявника і заінтересованих осіб (ч. 4 ст. 235 ЦПК), тому в судових рішеннях належить вживати термін «*заінтересована особа*», а не, як це іноді трапляється, «зацікавлена особа». Наявні також випадки, коли в судових рішеннях уживають термінологію позовного провадження («треті особи», «позивач», «від-

повідач», «позовна заява» тощо) без урахування виду провадження, в якому розглядається справа.

Підсудність справ про усиновлення визначається відповідно до ст. 251 ЦПК. Для вирішення питання підсудності справи про усиновлення дитини або повнолітньої особи місце проживання останніх необхідно визначати з урахуванням відповідних положень Цивільного кодексу України (далі — ЦК). Заява про усиновлення дитини чи повнолітньої особи, яка не має матері, батька або була позбавлена їхнього піклування, *подається до суду за місцем їх проживання* (районного, районного у місті, міського, міськрайонного).

Згідно з частинами 3 та 4 ст. 29 ЦК місцем проживання фізичної особи у віці до 10 років та від 10 до 14 років є місце проживання її батьків (усиновлювачів) або одного з них, з ким вона проживає, опікуна або місцезнаходження навчального закладу чи закладу охорони здоров'я тощо, в якому вона перебуває, якщо інше місце проживання не встановлено за згодою між дитиною та батьками (усиновлювачами, опікуном) або організацією, яка виконує щодо неї функції опікуна.

Недотримання вимог закону про підсудність може призвести до ускладнень щодо залучення до розгляду справи осіб, які мають брати у ній участь, визначення органу опіки та піклування, який повинен надати суду висновок про обґрунтованість усиновлення та відповідність його інтересам дитини.

Аналіз практики розгляду судами справ про усиновлення свідчить про те, що суди не завжди дотримуються вимог ст. 122 ЦПК про відкриття провадження у справі не інакше, як на підставі заяви, поданої та оформленої в порядку, встановленому статтями 118—121, 259 ЦПК, у зв'язку з чим у 2011 р. були залишені без розгляду заяви у 153 справах, або 3,6 % від кількості тих, провадження в яких закінчено, і кількість таких справ порівняно з 2010 р. збільшилася на чверть (у 2010 р. було 122 справи, або 2,6 %).

Трапляються випадки неповного або неправильного визначення кола осіб, які беруть участь у справах цієї категорії.

¹ Витяг із аналізу до друку підготували суддя Верховного Суду України В.І. ГУМЕНЮК і головний консультант управління вивчення та аналізу судової практики Н.В. МАРХАЙ.

Згідно зі ст. 254 ЦПК суд розглядає справи про усиновлення за обов'язковою участю заявника — особи, яка порушує питання про усиновлення дитини (чи повнолітньої особи), органу опіки та піклування або уповноваженого органу виконавчої влади, а також дитини, якщо вона за віком і станом здоров'я усвідомлює факт усиновлення, з викликом заінтересованих та інших осіб, яких суд визнає за потрібне допитати.

Органи опіки та піклування належать до органів, які відповідно до положень ч. 3 ст. 45 ЦПК та п. 11 постанови Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 р. № 5 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду» залучаються судом до участі у справі для подання висновків на виконання своїх повноважень.

Органи опіки та піклування здійснюють повноваження на підставі завдань та функцій, покладених на цей інститут у чинному законодавстві, які визначено, зокрема, гл. 6 ЦК, гл. 19 СК і Правилами опіки та піклування, затвердженими спільним наказом Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства освіти України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України від 26 травня 1999 р. № 34/166/131/88. Станом на 21 грудня 2010 р. законодавець урегулював статус органів опіки та піклування, зокрема, у ст. 56 ЦК зазначивши, що такими органами є районні, районні в містах Києві та Севастополі державні адміністрації, виконавчі органи міських, районних у містах, сільських, селищних рад.

За змістом ч. 2 ст. 253 та ч. 1 ст. 254 ЦПК розгляд справи про усиновлення дитини не може здійснюватись без участі органу опіки та піклування, а також надання останнім висновку про доцільність усиновлення та відповідність його інтересам дитини. Обов'язок подання висновку про доцільність усиновлення та відповідність його інтересам дитини законодавець поклав на орган опіки та піклування.

При визначенні органу виконавчої влади, який бере участь у розгляді справи, слід враховувати, що згідно з постановою Кабінету Міністрів України (далі — КМУ) від 28 березня 2011 р. № 346 «Про ліквідацію урядових органів» та Указом Президента України від 8 липня 2011 р. № 741 «Про внесення змін до Положення про Міністерство соціальної політики України» Державний департамент з усиновлення та захисту прав дитини ліквідовано. Центральним органом виконавчої влади, до повноважень яко-

го належать питання усиновлення та захисту прав дитини, є Міністерство соціальної політики України. Це міністерство є правонаступником Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини — урядового органу, що діяв у системі Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту.

Відповідно до ч. 1 ст. 12 Закону від 13 січня 2005 р. № 2342-IV «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» безпосереднє ведення справ та координація діяльності стосовно дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, **покладаються на служби у справах дітей**. Висновок оформляється на бланку державних адміністрацій районів, районів міст Києва і Севастополя, виконавчих органів міських чи районних у містах, сільських, селищних рад, підписується головою (заступником голови) та скріплюється печаткою. До висновку органу опіки та піклування мають бути додані документи, зазначені в ч. 3 ст. 253 ЦПК.

Визначені ст. 211 СК особи, які можуть бути усиновлювачами, при зверненні до суду набувають статусу заявника. Заявниками у справах зазначеної категорії можуть бути громадяни України та іноземці (ст. 283 СК; зі змінами, внесеними згідно із Законом від 19 травня 2011 р. № 3381).

Особа, яка бажає усиновити дитину, повинна діяти відповідно до правил Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей, затвердженого постановою КМУ від 8 жовтня 2008 р. № 905 (із змінами, внесеними згідно з постановою КМУ від 30 листопада 2011 р. № 1215; далі — Порядок), відповідно до яких ведеться облік кандидатів в усиновлювачі та визначено дії, що передують усиновленню.

Кандидатам в усиновлювачі може бути відмовлено у взятті на облік лише з підстав, передбачених п. 26 Порядку, що оформляється на бланку служби у справах дітей та підписується її начальником.

Відповідно до ст. 211 СК (у редакції Закону від 9 вересня 2011 р. № 3738-VI) усиновлювачем дитини може бути дієздатна особа віком не молодша двадцяти одного року, за винятком, коли усиновлювач є родичем дитини (ч. 1 ст. 211 СК). Різниця у віці між усиновлювачем та дитиною, яку він бажає усиновити, повинна бути не менш як п'ятнадцять років (абз. 1 ч. 2 ст. 211 СК).

Можливість заявника бути усиновлювачем має підтверджуватися медичним висновком про

стан його здоров'я. Деякі суди при розгляді справ про усиновлення приймали заяви та документи про стан здоров'я, які не відповідають вимогам п. 22 Порядку, що передбачає подання не будь-якого документа про стан здоров'я особи заявника, а саме медичного висновку, складеного за формою згідно з Додатком № 3. Також при підтвердженні стану здоров'я дитини суди приймали до розгляду заяви про усиновлення, до яких додані не медичні висновки про стан здоров'я, фізичний та розумовий розвиток дитини за формою згідно з Додатком № 2 Порядку, а довідки про диспансерний огляд.

Відповідно до ч. 1 ст. 253 ЦПК заінтересованою особою у справах про усиновлення є орган опіки та піклування, а у справах, провадження в яких відкрито за заявами іноземців, — уповноважений орган виконавчої влади.

Передбачений ст. 215 СК (із змінами, внесеними згідно із Законом від 19 травня 2011 р. № 3381-VI) облік осіб, які бажають усиновити дитину, ведеться відділами та управліннями районних, районних у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій, виконавчих комітетів міських, районних у містах рад, на які покладається безпосереднє ведення справ щодо опіки та піклування, Міністерством у справах молоді, сім'ї та гендерної політики Автономної Республіки Крим, службами у справах неповнолітніх обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, а також центральним органом виконавчої влади, до повноважень якого належать питання усиновлення та захисту прав дітей у порядку, встановленому КМУ.

В окремих справах про усиновлення деякі заявники як заінтересовану особу помилково зазначали *опікунську раду*. Поняття «орган опіки та піклування» та «опікунська рада» не тотожні. Пунктом 1.6 Правил опіки та піклування визначено, що опікунські ради, до складу яких входять депутати, представники місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування і громадськості, створюються при органах опіки та піклування для допомоги в їх роботі та мають дорадчі функції. Безпосередньо на опікунську раду законом не покладено державно-владні повноваження. З огляду на викладене опікунська рада не належить до органів, які правомочні вирішувати питання щодо надання висновку про доцільність усиновлення.

Окрім органу опіки та піклування як заінтересованих осіб, у справах про усиновлення суди нерідко залучають державні органи реєстрації актів цивільного стану, що не є заінте-

ресованими особами, і не включають їх до кола осіб, в яких є правовий інтерес, пов'язаний з розглядом такої справи.

Заінтересованими особами у справі про усиновлення можуть бути не лише органи опіки та піклування, органи виконавчої влади, а й залежно від обставин справи інші особи — один із подружжя, опікун, піклувальник, дитячий заклад, який надає згоду на усиновлення, тощо.

Іншими особами, які беруть участь у справах про усиновлення, можуть бути відповідно до ст. 45 ЦПК органи та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, у тому числі прокурор.

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування можуть бути залучені судом до участі у справі про усиновлення або взяти участь у справі за своєю ініціативою для подання висновків на виконання своїх повноважень. Участь зазначених органів у цивільному процесі в таких справах для подання висновку у справі є обов'язковою, зокрема, якщо суд визнає це за необхідне.

Положення ч. 2 ст. 45 ЦПК про те, що прокурор може здійснювати представництво інтересів громадянина або держави в порядку, встановленому цим Кодексом та іншими законами, і може здійснювати своє представництво на будь-якій стадії цивільного процесу, стосується і справ про усиновлення.

Згідно зі ст. 27¹ ЦПК суд сприяє створенню належних умов для здійснення малолітньою або неповнолітньою особою її прав, визначених законом та передбачених міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Таким сприянням може бути залучення прокурора відповідно до ст. 45 ЦПК до участі у справі про усиновлення для надання висновку, про що роз'яснюється у п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 березня 2007 р. № 3 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав» (зі змінами, внесеними згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 19 грудня 2008 р. № 20).

Відповідно до положень гл. 3 «Підтримання державного обвинувачення та представництво інтересів громадянина або держави в суді» Закону від 5 листопада 1991 р. № 1789-XII «Про прокуратуру» (далі — Закон № 1789-XII) прокурор може вступити у справу на будь-якій стадії процесу, якщо цього вимагає захист конститу-

ційних прав громадян, інтересів держави та суспільства, і зобов'язаний своєчасно вжити передбачених законом заходів для усунення порушень закону (статті 35, 36¹ Закону № 1789-ХІІ).

Правила ч. 2 ст. 45 ЦПК про участь у справі органів, які надають висновки щодо змісту процесуальних дій, стосуються і прокурорів.

Отже, прокурор за чинним законодавством має як право брати участь у розгляді конкретної справи про усиновлення, так і обов'язок це робити, якщо суд визнає це за необхідне.

Усиновлення дитини проводиться у її найвищих інтересах для забезпечення стабільних та гармонійних умов її життя (ч. 2 ст. 207 СК), що потребує особливої уваги судів до розгляду справ про усиновлення, неухильного додержання норм матеріального і процесуального права при їх вирішенні, належної підготовки цих справ до судового розгляду та повного, всебічного й об'єктивного з'ясування обставин справи під час судового розгляду справи.

Судові рішення місцевого суду у справах про усиновлення оскаржують в апеляційному порядку нечасто. За апеляційними скаргами на рішення та ухвали місцевих судів у цих справах у 2011 р. надійшло до апеляційних судів 24 справи, як і в 2010 р. Із них судові рішення судом апеляційної інстанції скасовано у 12 справах (у 2010 р. — у 10 справах) і змінено у 3 справах (у 2010 р. — у 2 справах). Відсоток скасованих рішень до кількості ухвалених місцевими судами у справах про усиновлення становить 0,3 %, а змінених — 0,07 %. Перегляд судових рішень у цій важливій категорії справ є наслідком істотних недоліків як у підготовці їх до судового розгляду, так і при здійсненні самого судового розгляду.

Підготовка справ про усиновлення до розгляду проводиться відповідно до вимог ст. 253 ЦПК. При підготовці до розгляду справи про усиновлення малолітньої чи неповнолітньої дитини суддя повинен вирішити питання про участь у цій справі як заінтересованих осіб відповідного органу опіки та піклування, а в справі, провадження в якій відкрито за заявою іноземця, — уповноваженого органу виконавчої влади.

Орган опіки та піклування подає до суду висновок про доцільність усиновлення та його відповідність інтересам дитини з відповідними документами, а уповноважений орган виконавчої влади надає дозвіл на усиновлення дитини. Якщо суд визнає необхідним, то до участі у справі залучається прокурор для надання висновку про можливість усиновлення дитини.

Суди здебільшого не обговорюють питання щодо розгляду справи у відкритому чи закритому судовому засіданні.

Відповідно до ч. 3 ст. 6 ЦПК закритий судовий розгляд допускається за клопотанням осіб, які беруть участь у справі, зокрема, з метою забезпечення таємниці усиновлення. Частиною 3 ст. 254 ЦПК передбачено, що для забезпечення таємниці усиновлення у випадках, встановлених СК (ст. 226), суд розглядає справу в закритому судовому засіданні, не пов'язуючи це із заявленням клопотання.

Забезпечення таємниці усиновлення є підставою для розгляду судом справи цієї категорії в закритому судовому засіданні.

У справах, що надійшли для аналізу судової практики, у клопотаннях про закритий судовий розгляд заявники зазначали про необхідність забезпечення таємниці усиновлення. Обґрунтованою є практика тих судів, які при проведенні підготовки справи до розгляду за наявності клопотання про закрите судове засідання постановляють мотивовану ухвалу про розгляд справи в закритому судовому засіданні (ч. 7 ст. 6 ЦПК).

Попереднє судове засідання, що проводиться згідно з ч. 7 ст. 130 ЦПК, не є обов'язковим для кожної справи про усиновлення. Питання про необхідність його проведення вирішується суддею під час відкриття провадження у справі.

За загальним правилом попереднє судове засідання може бути проведене з метою забезпечення правильного та швидкого вирішення справи (ч. 1 ст. 130 ЦПК).

Статтею 130 ЦПК проведення попереднього судового засідання не ставиться в залежність від того, як проводиться розгляд справи — одноособово суддею чи колегіально. Розгляд справ зазначеної категорії без попереднього судового засідання може прискорювати судовий розгляд таких справ, якщо все необхідне для цього буде виконано при вирішенні питання про відкриття провадження у справі.

Як у провадженні в справі про усиновлення до судового розгляду, у попередньому судовому засіданні, так і під час судового розгляду справи увага має бути зосереджена на з'ясуванні умов та обставин, тільки за наявності яких може бути здійснене усиновлення.

Насамперед йдеться про **згоду батьків на усиновлення**. Відповідно до ст. 217 СК усиновлення дитини здійснюється за вільною згодою її батьків. Згода батьків на усиновлення дитини має бути безумовною. Угода про надання уси-

новлювачем плати за згоду на усиновлення дитини батькам, опікунам чи іншим особам, з якими вона проживає, є нікчемною. Згода батьків на усиновлення може бути дана ними лише після досягнення дитиною двомісячного віку. Якщо мати чи батько дитини є неповнолітніми, крім їхньої згоди на усиновлення, потрібна згода їхніх батьків.

Згідно з ч. 5 ст. 217 СК письмова згода батьків на усиновлення їхньої дитини має бути посвідчена нотаріусом. Тому не можуть вважатися такою згодою, зокрема, засвідчені відповідно до положень ст. 34 Закону від 2 вересня 1993 р. № 3425-XII «Про нотаріат» **письмові заяви або будь-які інші свідчення батьків чи одного з них про залишення дитини у пологовому будинку, іншому закладі охорони здоров'я (або про відмову забрати її).**

Згідно з ч. 1 ст. 220 СК на усиновлення дитини одним із подружжя потрібна письмова згода другого з подружжя, засвідчена нотаріально. Проте не всі суди при прийнятті заяв про усиновлення дітей вимагають наявності письмової згоди другого з подружжя, посвідченої нотаріально. Особливо це стосується дітей, які мають статус дитини, позбавленої батьківського піклування, та їх батьки щодо них не позбавлені батьківських прав.

Мати (батько) дитини мають право відкликати свою згоду на усиновлення до набрання чинності рішенням суду про усиновлення. При цьому необхідно враховувати, що до набрання рішенням суду про усиновлення законної сили кожен із батьків може відкликати свою згоду незалежно від мотивів. Якщо після ухвалення рішення, але до набрання ним законної сили, батьки дитини відкликали свою згоду на її усиновлення, суд згідно з ч. 5 ст. 255 ЦПК скасовує це рішення і поновлює розгляд справи. У разі відкликання заяви про усиновлення після її задоволення судом, але до набрання рішенням законної сили, суд скасовує це рішення і залишає заяву без розгляду відповідно до ч. 6 ст. 255 ЦПК.

Частина 1 ст. 217 СК у взаємозв'язку зі ст. 121 та ч. 1 ст. 135 цього Кодексу слід розуміти так: згода особи на усиновлення дитини, народженої матір'ю, яка не перебуває у шлюбі, не потрібна, якщо запис її як батька дитини у Книзі реєстрації народжень здійснено за прізвищем матері, а його ім'я та по батькові записано за її вказівкою.

Проведення усиновлення залежить також від згоди на це дитини. Зокрема, згідно з положеннями ст. 171 СК **думка дитини має бути врахована при вирішенні питань, що стосуються**

її життя. Статтею 218 СК спеціально визначено, що для усиновлення дитини потрібна її згода, якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити. Згода дитини на її усиновлення дається у формі, яка відповідає її вікові та стану здоров'я. Відповідно до ч. 3 зазначеної статті усиновлення провадиться без згоди дитини тільки у тому разі, якщо вона у зв'язку з віком або станом здоров'я не усвідомлює факту усиновлення. Тобто законодавчо встановлено як умови, за яких думка дитини підлягає врахуванню, так і умови, за яких згода дитини не вимагається: враховується відповідний вік, стан розвитку та здоров'я дитини.

Згідно з національними та міжнародними правовими нормами до прав дитини належить і право на врахування її думки щодо питань, які стосуються її життя. Зокрема, відповідно до положень ч. 1 ст. 12 Конвенції ООН від 20 листопада 1989 р. «Про права дитини» (ратифікована Україною 27 лютого 1991 р.) держави-учасниці забезпечують дитині, здатній сформулювати власні погляди, право вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, що стосуються дитини, причому поглядам дитини приділяється належна увага згідно з її віком і зрілістю. З цієї метою дитині, зокрема, **надається можливість бути заслуханою в ході будь-якого судового чи адміністративного розгляду**, що стосується дитини, безпосередньо або через представника чи відповідний орган у порядку, передбаченому процесуальними нормами національного законодавства.

Відповідно до п. 72 Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей, затвердженого постановою КМУ від 8 жовтня 2008 р. № 905 (зі змінами, внесеними згідно з постановою КМУ від 30 листопада 2011 р. № 1215), письмова згода дитини на усиновлення засвідчується представником служби у справах дітей. Про **надання дитиною усної згоди на усиновлення** або здійснення усиновлення без згоди дитини зазначається у висновку про доцільність усиновлення та відповідність його інтересам дитини. При цьому зазначаються прізвище, ім'я, по батькові представника служби у справах дітей, який проводив бесіду з дитиною, та представника дитячого закладу чи прийомних батьків, батьків-вихователів, опікунів, піклувальників, у присутності яких дитина надала згоду на усиновлення.

У разі якщо письмову згоду дитини на усиновлення не оформлено належним чином, суд має викликати дитину в судові засідання для

з'ясування її думки щодо усиновлення та поінформувати дитину про правові наслідки усиновлення за умови дотримання ст. 218 СК. Розуміння дитиною правових наслідків усиновлення може бути також підтверджено письмовими поясненнями дитини, які мають бути засвідчені підписом керівника і печаткою органу опіки та піклування або закладу, в якому перебувала дитина.

Відповідно до частин 2 та 3 ст. 229 СК якщо усиновлюється дитина, яка досягла семи років, то для запису усиновлювача матір'ю або батьком потрібна згода дитини, крім випадку, передбаченого ч. 4 ст. 218 СК. Суд повинен задовольнити заяву про такий запис усиновлювача рішенням про усиновлення, якщо це відповідає інтересам дитини.

Згідно з частинами 1 та 2 ст. 231 СК згода дитини необхідна і для зміни її імені, за винятком випадку, коли дитина живе в сім'ї і звикла до нового імені. Якщо усиновлювач записується батьком дитини, відповідно змінюється по батькові дитини. Згода дитини на зміну імені отримується за тими ж правилами, що й згода дитини на усиновлення. Наявність або відсутність згоди дитини на усиновлення є істотною обставиною, яку суд обов'язково має враховувати. **Відсутність згоди дитини на усиновлення повинна розглядатися судом як перешкода для її усиновлення. У разі незгоди дитини на усиновлення суд не може ухвалити рішення всупереч думці дитини.**

Усиновлення рідних братів та сестер регулюється ст. 210 СК. Якщо на обліку для можливого усиновлення перебувають рідні брати та сестри, вони не можуть бути роз'єднані при їх усиновленні (ч. 1 ст. 210 СК). Тому судам слід з'ясовувати факт наявності у дитини, яка усиновлюється, братів та сестер, взятих на облік для можливого усиновлення. У разі якщо у дитини, яку усиновлюють, є такі брати і сестри, то суду слід обговорити питання щодо можливості усиновлення такої дитини разом із рідними братами та сестрами.

Якщо наявні обставини, що мають істотне значення, суд згідно з ч. 2 ст. 210 СК **за згодою органу опіки та піклування** може ухвалити рішення про усиновлення одного з рідних братів та сестер або усиновлення їх різними особами. За відсутності таких обставин рішення суду про усиновлення з роз'єднанням дітей буде суперечити ч. 1 ст. 210 СК, що може бути підставою для його скасування в установленому порядку апеляційним або касаційним судом.

Роз'єднання рідних братів і сестер призводить до розриву родинних зв'язків, порушує право ді-

тей на спілкування з братами і сестрами, а також зумовлює численні юридичні та судові проблеми при вирішенні питання щодо усиновлення дітей, особливо іноземцями.

Вирішуючи питання про усиновлення одного з рідних братів та сестер, суд має враховувати, що це можливо за висновком органу опіки та піклування і за умови, що це відповідає інтересам дитини (дітей).

Особливості розгляду справ про усиновлення дітей іноземцями визначено ст. 283 СК.

Усиновлення іноземцем в Україні дитини, яка є громадянином України, здійснюється на загальних підставах, встановлених гл. 18 СК (ч. 1 ст. 283 СК).

Усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами, та іноземцями необхідно проводити відповідно до розд. VI СК. Усиновлення дитини, яка є іноземцем і проживає в Україні, здійснюється громадянами України або іноземцями, які проживають в Україні, на загальних підставах (ст. 284 СК).

Згідно з ч. 3 ст. 252 ЦПК до заяви про усиновлення дитини іноземцями, крім документів, що додаються до заяви про усиновлення в загальному порядку, додається висновок компетентного органу відповідної держави про умови їхнього життя і можливість бути усиновлювачами, дозвіл компетентного органу відповідної держави на в'їзд усиновленої дитини на постійне проживання на територію цієї держави, зобов'язання усиновлювача, оформлене в нотаріальному порядку, про надання представникам дипломатичної установи України за кордоном інформації про усиновлену дитину та можливість спілкування з дитиною.

Дитина, яка є громадянином України, може бути усиновлена іноземцем, якщо вона перебуває не менш як один рік на обліку в центральному органі виконавчої влади, до повноважень якого належать питання усиновлення та захисту прав дітей, і досягла п'яти років (ст. 283 СК зі змінами, внесеними згідно із Законом від 19 травня 2011 р. № 3381-VI).

Усиновлення може бути здійснене до закінчення зазначеного строку, а також до досягнення дитиною п'яти років, якщо усиновлювач є родичем дитини, якщо дитина страждає на хворобу, що внесена до спеціального переліку хвороб, затвердженого Міністерством охорони здоров'я України, а також якщо здійснюється усиновлення усіх рідних братів і сестер в одну сім'ю. Дитина може бути усиновлена іноземцем, якщо не виявилось громадянина України, який бажав би її усиновити.

На усиновлення дитини іноземцем потрібна згода центрального органу виконавчої влади, до повноважень якого належать питання усиновлення та захисту прав дітей. Зокрема, виключно ним ведеться облік іноземців, які бажають усиновити дитину. Суд може ухвалити рішення про усиновлення лише за наявності дозволу центрального органу виконавчої влади, до повноважень якого належать питання усиновлення та захисту прав дітей. Центральний орган виконавчої влади, до повноважень якого належать питання усиновлення та захисту прав дітей, направляє в порядку, встановленому КМУ, запит до Міністерства внутрішніх справ України щодо перевірки іноземців, які усиновлюють дитину, яка є громадянином України, на наявність або відсутність інформації компрометуючого характеру в правоохоронних органах інших держав та Генеральному секретаріаті Інтерполу.

Усиновлення іноземцями провадиться за умови забезпечення дитині прав в обсязі не меншому, ніж це встановлено законами України, та збереження громадянства України до досягнення нею вісімнадцяти років.

При розгляді справ про усиновлення іноземцем (іноземкою), який перебуває у шлюбі з матір'ю (батьком) цієї дитини, деякі суди визнають, що таку дитину не можна вважати позбавленою батьківського піклування, у зв'язку з чим при її усиновленні неможливе застосування норм, установлених розд. VI СК «Особливості усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами, та іноземцями» (див. Закон від 19 травня 2011 р. № 3381-VI).

При **усиновленні дітей одиницями громадянами іноземних країн** слід звернути увагу на те, що національне законодавство не містить застережень щодо неможливості усиновлення дітей, які перебувають в Україні, громадянами нашої країни та інших держав залежно від того, чи є ці громадяни одиницями або одруженими. Метою усиновлення є створення належних умов для фізичного та психічного розвитку дітей.

Згідно з частинами 3 та 4 ст. 211 СК **усиновлювачами не можуть бути особи однієї статі**. Особи, які не перебувають у шлюбі між собою, не можуть усиновити одну і ту саму дитину. Згідно з п. 9 ч. 1 ст. 212 СК не можуть бути усиновлювачами особи, які є іноземцями і не перебувають у шлюбі, крім випадків, коли іноземець є родичем дитини.

Ґрунтуючись на загальних принципах усиновлення, закріплених у законодавстві України, ч. 1 ст. 283 СК встановлено правило, згідно з яким усиновлення іноземцем в Україні дитини,

яка є громадянином України, здійснюється на загальних підставах, встановлених гл. 18 СК (статті 207—242 СК).

Таким чином, національним законодавством України чітко визначено поняття шлюбу — це союз жінки та чоловіка. При цьому в законодавстві міститься заборона щодо усиновлювачів, які є особами однієї статі або іноземцями, що не перебувають у шлюбі.

Особливості усиновлення повнолітньої особи визначено ч. 2 ст. 208 СК, якою передбачено таке усиновлення. У виняткових випадках суд може постановити рішення про усиновлення повнолітньої особи, яка не має матері, батька або була позбавлена їхнього піклування. У цьому разі суд бере до уваги сімейний стан усиновлювача, зокрема відсутність у нього своїх дітей, та інші обставини, що мають істотне значення.

Із внесенням до СК правових норм про усиновлення повнолітньої особи суд розглядає справу про таке усиновлення з обов'язковою участю заявника (заявників), усиновленої особи, з викликом заінтересованих та інших осіб, яких суд визнає за потрібне допитати (ч. 2 ст. 254 ЦПК). Така особа може бути усиновлена лише у тому разі, коли суд установить, що йдеться про винятковий випадок, зокрема, якщо вона є сиротою або була позбавлена батьківського піклування до досягнення повноліття. Ураховуючи винятковий характер права на усиновлення повнолітньої особи, судам належить установлювати при розгляді справ цієї категорії додаткові обставини, зокрема необхідність усиновлення за неможливістю оформлення іншого правового зв'язку між особою, яку бажають усиновити. При цьому звернення до суду із заявою про усиновлення не може бути зумовлене бажанням досягти іншого правового наслідку ніж юридичне оформлення родинного зв'язку. З огляду на це варто також з'ясувати наявність чи відсутність в усиновлювача своїх дітей. Закон не встановлює заборони на усиновлення повнолітньої особи усиновлювачем, який має власних дітей, проте на цей факт необхідно зважати, виходячи з обставин, що визначають можливість рідних дітей бути спадкоємцями. У кожному конкретному випадку суд при вирішенні питання про усиновлення повнолітньої особи може врахувати й інші обставини.

Положеннями ст. 229 СК особі, яка подала заяву про усиновлення та виявила бажання бути записаною у Книзі реєстрації народжень матір'ю, батьком дитини або повнолітньої особи, надається право бути записаним матір'ю, батьком

дитини. За ч. 3 ст. 231 СК, що передбачає зміну прізвища, імені та по батькові особи, яка усиновлена, якщо усиновлюється повнолітня особа, її прізвище, ім'я та по батькові можуть бути змінені у зв'язку з усиновленням за заявою усиновлювача та усиновленої особи. Про зміни прізвища, імені та по батькові особи суд зазначає у рішенні про усиновлення.

Забезпечення таємниці усиновлення є вимогою ст. 228 СК та інших нормативно-правових актів.

Державний департамент з усиновлення та захисту прав дитини своїм листом від 27 жовтня 2009 р. № 2.1/6-49.1/4817 «Щодо організації роботи служб у справах дітей по здійсненню нагляду за дотриманням прав дітей, які усиновлені» наголосив, що відповідно до ст. 228 СК особи, яким у зв'язку з виконанням службових обов'язків доступна інформація щодо усиновлення, зобов'язані не розголошувати її, зокрема і тоді, коли усиновлення для самої дитини не є таємним. Особи, які розголосили таємницю усиновлення, несуть за це відповідальність, встановлену законом (ст. 168 Кримінального кодексу України). Відомості про усиновлення суд має видавати лише за згодою усиновлювача, крім випадків, коли такі відомості потрібні правоохоронним органам, суду у зв'язку з розглядом цивільної чи кримінальної справи, яка перебуває у їх провадженні.

Таємниця усиновлення забезпечується також відносно дій, передбачених статтями 229—231 СК. Посадові особи, які здійснюють контроль за умовами проживання і виховання усиновлених дітей, повинні неухильно дотримуватися вимог законодавства щодо забезпечення таємниці усиновлення.

Водночас слід враховувати положення ст. 285 СК щодо обмеження права іноземців на таємницю усиновлення дитини, яка є громадянкою України. Ця стаття поширюється на випадки, коли в державі, в якій усиновлювач постійно проживає, і в країні, в яку має переїхати дитина, усиновлення є також таємним. В іншому разі усиновлення такої дитини не є таємним.

При ухваленні рішення суд має виходити як з положення ст. 224 СК, так і з положень ст. 255 ЦК.

Пунктом 9 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 березня 2007 р. № 3 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав» роз'яснено, що, ухвалюючи рішення згідно зі ст. 255 ЦПК та ст. 224 СК, суд повинен обґрунту-

вати задоволення чи відхилення заяви про усиновлення. У разі її задоволення в резолютивній частині рішення необхідно навести відомості про заявника (заявників), повністю зазначивши його прізвище, ім'я, по батькові, день, місяць і рік народження, а також про його громадянство. За наявності клопотання заявників про зміну прізвища, імені та по батькові, дати й місця народження дитини суд вирішує його відповідно до статей 229—231 СК. При цьому слід мати на увазі, що **зміни вносяться не до свідоцтва про народження, а до актового запису про народження дитини.**

З урахуванням положень ч. 2 ст. 224 СК, відповідно до яких суд постановляє рішення, яким оголошує особу усиновлювачем дитини, можна вважати, що найбільш прийнятним є викладення резолютивної частини рішення у справах про усиновлення так: **«оголосити заявника усиновлювачем дитини».**

Після набрання рішенням законної сили його копія в порядку ч. 7 ст. 255 ЦПК надсилається до органу державної реєстрації актів цивільного стану за місцем ухвалення рішення для внесення необхідних змін до актового запису про народження усиновленої дитини або повнолітньої особи, а якщо дитина усиновлена іноземцем — також до уповноваженого органу виконавчої влади. У разі якщо фактичне місце проживання особи, щодо якої подано заяву про усиновлення, не збігається з місцем її народження, копія рішення суду надсилається до органу державної реєстрації актів цивільного стану за місцем народження такої особи.

Відповідно до ч. 7 ст. 255 ЦПК **для внесення змін до актового запису** про народження усиновленої дитини або повнолітньої особи копія рішення суду надсилається до органу державної реєстрації актів цивільного стану за місцем ухвалення рішення, у справах про усиновлення дітей іноземцями — також до уповноваженого органу виконавчої влади.

Відповідно до ст. 233 СК на підставі рішення суду про усиновлення в актовий запис про народження дитини або повнолітньої особи **державний орган реєстрації актів цивільного стану вносить відповідні зміни і видає нове свідоцтво про народження** з урахуванням цих змін. Свідоцтво про народження, що було вида- не раніше, анулюється.

Пунктами 2 і 6 Порядку ведення Державного реєстру актів цивільного стану громадян, затвердженого постановою КМУ від 22 серпня 2007 р. № 1064 (у редакції постанови КМУ від 20 жовт-

ня 2011 р. № 1109), реєстратори — відділи державної реєстрації актів цивільного стану структурних підрозділів головних управлінь юстиції Міністерства юстиції в Автономній Республіці Крим, в областях, містах Києві та Севастополі, а також районних, районних у містах, міських (міст обласного значення), міськрайонних, міжрайонних управлінь юстиції Укрдержреєстру. Внесення до Реєстру відомостей про народження фізичної особи та її походження, шлюб, розірвання шлюбу, зміну імені, смерть здійснюється реєстратором одночасно із складенням відповідного актового запису цивільного стану.

Оскільки нормами гл. 5 «Розгляд судом справ про усиновлення» розд. IV «Окреме провадження» ЦПК не встановлено особливостей порядку набрання законної сили рішеннями у справах про усиновлення, то рішення суду у справі про усиновлення відповідно до положень ст. 223 ЦПК набирає законної сили після закінчення строку для подання апеляційної скарги, якщо таку скаргу не було подано.

У разі подання апеляційної скарги рішення, якщо його не скасовано, набирає законної сили після розгляду справи апеляційним судом. Правові наслідки усиновлення встановлено ст. 232 СК. Із моменту здійснення усиновлення припиняються особисті та майнові права і обов'язки між батьками та особою, яка усиновлена, а також між нею та іншими її родичами за походженням. Водночас виникають особисті та майнові права і обов'язки між особою, яка усиновлена, та усиновлювачем і його родичами за походженням.

Ураховуючи норму ч. 1 ст. 233 СК, на підставі рішення суду про усиновлення в актовий запис про народження дитини або повнолітньої особи державний орган реєстрації актів цивільного стану вносить зміни і видає нове свідоцтво про народження.

Чинне законодавство передбачає можливість скасування рішення про усиновлення судом, який його ухвалив, а також визнання усиновлення недійсним.

Справи про визнання усиновлення недійсним та скасування усиновлення є справами позовного провадження, тому ця категорія справ підлягає розгляду за загальними прави-

лами підсудності відповідно до ч. 1 ст. 109 ЦПК. Згідно з ч. 5 ст. 255 ЦПК якщо після ухвалення рішення про усиновлення, але до набрання ним законної сили, батьки дитини відкликали свою згоду на її усиновлення, суд скасовує своє рішення і поновлює розгляд справи.

Скасування усиновлення не допускається після досягнення дитиною повноліття, крім випадків, передбачених частинами 2 та 3 ст. 238 СК. Усиновлення скасовується від дня набрання чинності рішенням суду.

При розгляді справ про визнання усиновлення недійсним слід виходити з того, що законом встановлено правові підстави та порядок визнання недійсним такого усиновлення.

Відповідно до частин 1 та 2 ст. 236 СК суд обов'язково визнає усиновлення недійсним, якщо воно було здійснене без згоди дитини і батьків, яка була необхідна, або якщо усиновлювач не бажав настання прав та обов'язків, що виникають унаслідок усиновлення (фіктивне усиновлення).

Згідно з частинами 3 та 4 цієї статті суд може визнати недійсним усиновлення, здійснене на підставі підроблених документів або за відсутності згоди осіб, зазначених у статтях 220—222 СК. З огляду на те, що ч. 5 ст. 237 СК передбачено можливість альтернативного вирішення дитиною питання щодо збереження прізвища, імені та по батькові, які вона одержала у зв'язку з усиновленням, у разі визнання усиновлення недійсним або його скасування необхідно з'ясувати бажання дитини і відобразити його в судовому рішенні.

Законом не заборонено визнавати усиновлення недійсним після досягнення дитиною повноліття. Отже, **недійсним може бути визнано усиновлення і повнолітньої особи.** Усиновлення, визнане недійсним, анулюється з моменту його здійснення. У разі визнання усиновлення недійсним припиняються права та обов'язки, які виникли раніше і встановлені для усиновлювача, його родичів та усиновленої дитини, водночас відновлюються такі права між дитиною та її батьками.

Аналіз практики розгляду судами справ про усиновлення свідчить про те, що судам слід її удосконалювати, уникати помилок при вирішенні цієї важливої для суспільства категорії справ.

Судова присутність як процесуальна гарантія конституційного права громадян на доступ до правосуддя

А.О. Селіванов,
академік Національної
академії правових наук
України,
постійний представник
Верховної Ради України
у Конституційному Суді
України,
доктор юридичних наук,
професор

S u m m a r y

The author analyzes the effect of the fundamental principle of obligatory presence of persons who are the parties to proceedings pursuant to the procedure established by the law that enables them to realize substantive and procedural rights in administration of justice. For the first time it is focused on the need to administer justice by all the agencies of general and constitutional jurisdiction under the relevant constitutional provisions

В юридичній науці та судовій практиці все помітнішою стає тенденція розглядати процесуальні права громадян не тільки як принципові орієнтири законодавця, але й як основні права, що мають однакове значення з конституційними та політичними правами людини і громадянина. Вони, з одного боку, покликані гарантувати кожному громадянину бути суб'єктом процесуальних відносин, тобто активним учасником усіх важливих для нього адміністративних, цивільно-правових та інших процедур з державними органами, посадовими особами державного управління, а головне — вступати у процесуальні відносини із судами, якщо розглядаються справи індивідуального характеру і зачіпають їх життєво важливі інтереси. З другого боку, процесуальні права громадян визначають обов'язок держави створити умови для юридичного захисту матеріальних прав і законних інтересів, надавати державні послуги у такий спосіб, щоб не допускати приниження честі й гідності людини, яка має конституційне право на доступ до всіх суб'єктів влади і насамперед до судів.

Процесуальні права відіграють значну роль у забезпеченні статусу громадянина, а отже, за їх допомогою він має змогу подолати свавілля з боку органів державної влади, ефективно захистити свої права, вимагати від суддів суворо дотримуватися букви закону

Визначальну роль у процесуальних правах, які означають право брати участь і бути присутнім при розгляді судових справ, відіграють конституційні принципи рівності всіх громадян перед законом та заборони будь-якої дискримінації, що передбачає закріплення в законах рівних і належних можливостей в юридичному сенсі бути кожному громадянину суб'єктом права, мати статус особи, що не тільки поважається, але й безпосередньо дотримується державою.

На відміну від норм матеріального права (конституційного, адміністративного, цивільного, господарського та інших галузей), процесуальні права мають для громадян у сенсі їх дієвості «інструментальне значення», оскільки через них можна отримати правовий результат як мету реалізації будь-якої норми закону, а особливо норм Конституції України.

Процесуальні права відіграють значну роль у забезпеченні статусу громадянина, а отже, за їх допомогою він має змогу подолати свавілля з боку органів державної влади, ефективно захистити свої права, вимагати від суддів суворо дотримуватися букви закону, який надає йому право бути учасником судового процесу на нелегкому шляху до забезпечення права і справедливості. Саме суспільна потреба у процесуальному праві вимагає від законодавця створювати найбільш зручні для громадян процесуальні закони, що свідомо чи не свідомо надає перевагу в судових розглядах громадянам, які відстоюють свої приватні чи публічні права, сприймаючи судовий процес як справедливий правопорядок поведінки всіх його учасників.

Розвиток процесуального права став для громадян змістовно-юридичним зв'язком між правом і справедливістю, оскільки регламентація судочинства, обмеженість владних суб'єктів і відсутність переваг над громадянином у суді сприяли поступовому зміцненню віри людей у закон і його цінність

Проте процесуальне законодавство в Україні набуло динамічного розвитку лише після прийняття Конституції, коли стали переглядатися процесуальні норми в цивільному, кримінальному, господарському судочинстві, а поява адміністративної юстиції безпосередньо відповідала необхідності ввести процесуальний режим законності для судочинства, якщо оцінюються публічно-правові відносини у спорах між державою і громадянином.

Неважко помітити, що розвиток процесуального права став для громадян змістовно-юридичним зв'язком між правом і справедливістю, оскільки регламентація судочинства, обмеженість владних суб'єктів і відсутність переваг над громадянином у суді сприяли поступовому зміцненню віри людей у закон і його цінність. Разом з тим традиції сприйняття законів у державі як цінності посадовцями всіх рангів ще достатньо не сформовані, державний апарат важко піддається самоорганізації, в правоохоронних органах ще існує психологія викривлених уявлень, що «право дається силою, примусом», а права людини стають у такому разі абстрактними формулами Конституції та законів України.

Обов'язковість дотримання закону — важлива умова державного життя, але держава має безпосередньо піклуватися про дотримання прав і свобод громадян, які не можна залишати без забезпечення процесуальними судовими гарантіями.

Адже трапляються непоодинокі випадки свавілля суддів, що породжує недовіру і ворожнечу, відчуття незахищеності особи, яка опинилася у тенетах «непроцесуального правосуддя».

Присутність осіб, які мають право брати безпосередню участь і виступати в суді, є їх невід'ємним правом, а для суддів усіх інстанцій, за винятком деяких касаційних проваджень, — важливий елемент законного і справедливого правосуддя

Як свідчить судова практика, існує велика вірогідність прямого посягання на принципи верховенства права, а також Конституції. Ситуація ускладнюється тим, що навіть за наявності законодавчого припису неодмінного виконання судами одного із головних обов'язків офіційно запрошувати (як і всі інші дії суду виконуються від імені держави) для судового розгляду учасників провадження у справі, судді не надають йому належного значення (з об'єктивних і суб'єктивних причин), а відтак не виконується закон, громадяни-суб'єкти права залишаються без

можливості судової присутності. Без неї не може відбуватися судочинство, що особливо вразливо для дотримання принципів верховенства права, Конституції та законів України, коли «ніхто не може бути обмежений у праві на доступ до правосуддя, яке охоплює можливість особи ініціювати судовий розгляд та брати безпосередню участь у судовому процесі, або позбавлений такого права». Ця формула складає зміст інтенції, яка знайшла своє визначення у Рішенні Конституційного Суду України від 12 квітня 2012 р. № 9-рп/2012 (далі — Рішення № 9-рп/2012; справа про рівність сторін судового процесу). Слід зауважити, що, формуючи таким чином незаперечне право особи на судову присутність, Конституційний Суд цілком правильно керувався правовими постулатами «доброї совісті» (*bonae fidei*), оскільки для громадян не може бути жодних перешкод об'єктивного характеру, якщо відбувається розгляд в суді індивідуально-конкретної справи.

Відомо, що суд — публічний орган судової влади, і він не може існувати, розглядаючи спори (за римським правом) «тільки для себе» (*postulare pro se*), але «не для інших» (*postulare pro alis*). Таким чином, присутність осіб, які мають право брати безпосередню участь і виступати в суді, є їх невід'ємним правом, а для суддів усіх інстанцій, за винятком деяких касаційних проваджень, — важливий елемент законного і справедливого правосуддя. За даними судової статистики, у 2011 р. тільки

адміністративними судами в Україні (першої та апеляційної інстанцій) було розглянуто понад 200 тис. справ за зверненнями суб'єктів владних повноважень, що викликає запитання: наскільки принцип судової присутності громадян було дотримано у публічно-правових спорах за ініціативою влади? Чи не слід у такому разі замислитися законодавцю, вченим адміністративної галузі, на решті Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини над тенденцією зростання таких спорів, а також над тим, наскільки забезпечена процесуальна присутність відповідачів-громадян? До речі, за таких обставин викликає занепокоєння призначення адміністративної юстиції, яка створювалася насамперед для охорони та захисту прав і свобод людини і громадянина.

Гарантована Конституцією рівність усіх людей в їх правах і свободах означає необхідність забезпечення їм рівних правових можливостей як матеріального, так і процесуального характеру для реалізації однакових за змістом та обсягом прав і свобод

Зауважимо, що у німецькій судово-правовій системі велике значення приділяється «якісному здійсненню правосуддя», що означає інтенсивне судочинство з обов'язковою присутністю учасників судової процедури. Зокрема, у Кодексі адміністративного судочинства Німеччини від 19 грудня 1991 р. передбачена спеціальна норма § 95 (особиста явка), що спрямована на досягнення рівності сторін щодо судової присутності. У випадку неявки учасника суд може попередити про стягнення грошового штрафу за неявку свідка на допит. У випадку повторної неявки суд ухвалою встановлює штраф, про що раніше попереджав. Тільки за згодою учасників провадження суд може прийняти рішення без усного розгляду справи або коли приймаються рішення не по суті справи (§101).

Посилення уваги до конституційного принципу «держава зобов'язана гарантувати кожному громадянину захист його прав і свобод у судовому порядку» слід розглядати в контексті Рішення № 9-рп/2012. У ньому визначено, що «гарантована Конституцією рівність усіх людей в їх правах і свободах означає необхідність забезпечення їм рівних правових можливостей як матеріального, так і процесуального характеру для реалізації однакових за змістом та обсягом прав і свобод». Саме ця умова має трансформуватися у правовій державі в безперешкодну умову звернення до суду, що, як зазначив Конституційний Суд, є універсальним механізмом захисту прав, свобод

та законних інтересів фізичних і юридичних осіб. Судова практика має виходити саме з такого постулату, який водночас є приписом для удосконалення процесуального законодавства, особливо у сфері застосування конституційної, цивільної, адміністративної та господарської юрисдикції.

Проблема правового регулювання присутності сторін, а точніше участі під час розгляду судових справ, стосується не тільки судів загальної юрисдикції, але й Конституційного Суду України. Адже практику розгляду та вирішення справ не можна вважати об'єктивним, всебічно дослідженим з'ясуванням обставин, що також впливає на формування конституційної та правової свідомості суддів загалом, якщо, як зазначають науковці, суд ігнорує доводи учасників судового провадження. Це можна побачити під час «письмового провадження» справи, що є прямим порушенням конституційного права на об'єктивне та

неупереджене правосуддя. Така практика за останні роки спостерігається в Конституційному Суді України, хоча ст. 72 Закону від 16 жовтня 1996 р. № 422/96-ВР «Про Конституційний Суд України» (далі — Закон № 422/96-ВР) прямо зобов'язує цей Суд залучати представників Верховної Ради, Президента України та інших суб'єктів, акти яких оспоруються в Суді. Мабуть, «спрочене» судочинство зручне для суддів, які у своїй більшості приймають відмовні ухвали за текстуальним шаблоном через відсутність підстав або необґрунтованість подань та звернень. У спеціалізованих судах також наявна зазначена практика, що не йде на користь правосуддю, і тому, звичайно, знижується їх авторитет, а рішення не отримують відповідної легітимності в суспільстві.

Ніхто не може бути обмежений у праві на доступ до правосуддя, яке охоплює можливість особи ініціювати судовий розгляд та брати безпосередньо участь у судовому процесі, або позбавлений такого права

Сама ситуація не може залишати законодавця байдужим, якщо йдеться про гарантії поновлення порушених прав людини. Щодо правової позиції Конституційного Суду, то у Рішенні № 9-рп/2012 однозначно правильною виглядає змістовно-зобов'язуюча державу формула: «ніхто не може бути обмежений у праві на доступ до правосуддя, яке охоплює можливість особи ініціювати судовий розгляд та брати безпосередньо участь у судовому процесі, або позбавлений такого права». У зв'язку з цим, розглядаючи конституційне звернення гр. Трояна А.П.

щодо офіційного тлумачення положень ст. 24 Конституції, Конституційний Суд виявив конституційно-правовий смисл норми, оскільки не можна позбавляти особу за правову активність, якщо «законом не врегульовано порядок забезпечення особистої участі засудженого, який відбуває кримінальне покарання у виді арешту, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні, позбавлення волі на певний строк, довічного позбавлення волі, у розгляді судової справи як сторони».

Отже, якщо Конституційний Суд звертається навіть у загальній формі до принципів правосуддя у зв'язку з реалізацією прав суб'єктів щодо їх особистої участі у судовому процесі, це сприймається позитивно. Німецький професор д-р. О. Люхтергандт цілком слушно зазначає, що у такому разі функція конституційної юстиції традиційно, відповідно до її значення, полягає в тому, щоб реалізувати дію конституції також і стосовно законодавця, а саме — парламенту і глави держави, тобто забезпечувати конституційність діяльності законодавця. Без сумніву, зазначена позиція підтверджує, що саме таке призначення конституційного правосуддя сприяє перетворенню правової держави у конституційну, що водночас забезпечує тісний зв'язок конституції і закону у ставленні до громадян.

Це завдання належить до найскладніших, оскільки насамперед важливо для тих, хто відбуває покарання, а також участь всіх громадян, справи яких передаються до суду і мають розглядатися у судах усіх юрисдикцій, спеціалізацій та інстанцій, повинна забезпечуватися відповідним процесуальним законом. Таким чином, Рішення № 9-рп/2012, в якому сформульовані правові позиції щодо смислу положень ст. 24 Конституції, можна вважати юридичним фактом, який підтверджує інший юридичний факт, коли неконституційний спосіб розгляду судами справ є порушенням прав і свобод громадянина, що не можуть бути поновлені іншим процесуальним шляхом, як поновленням процедури перегляду раніше постановлених судових актів за нововиявленими обставинами. Хоча таку позицію можна розглядати на рівні конституційно-правової науки, проте слід зважити на те, що наука глибше співвідноситься з істиною і за будь-яких обставин корисна для суспільства. Таку впевненість дає нам Конституційний Суд, прийнявши Рішення № 9-рп/2012, в якому він дійшов висновку за конкретним зверненням гр. Трояна А.П., вказавши в офіційному тлумаченні на три суттєві обставини:

а) особиста участь громадянина як сторони судового процесу створює передумови до повного, всебічного, об'єктивного та неупередженого розгляду справи;

б) це стосується обов'язкової присутності громадян у судах усіх юрисдикцій;

в) присутність громадян у судовому засіданні гарантована державою як участь у розгляді своєї справи у передбаченому процесуальним законом порядку, що є необхідною умовою рівності всіх учасників судового процесу.

Тлумаченням положень ст. 24 Конституції Конституційний Суд не створив нову норму, а лише виявив конституційно-правовий смисл встановлених конституційних принципів «особистої участі суб'єктів права у розгляді справ у судах» і «рівність сторін судового процесу»

Вирішення питання про можливість ретроспективної дії та способу виконання Рішення № 9-рп/2012 цілком і повністю має ґрунтуватися на позиції, що жоден державний орган не вправі давати обмежувальне тлумачення у правозастосуванні зазначеного Рішення. При цьому наш погляд звертається до цінності Конституції, дія якої не може обмежуватися ані нормами закону, ані їх відсутністю.

Прагнучи у науково-практичному сенсі аналізувати такий сміливий крок Конституційного Суду України, слід наголосити на тому, що тлумаченням положень ст. 24 Конституції Конституційний Суд не створив нову норму, а лише виявив конституційно-правовий смисл встановлених конституційних принципів «особистої участі суб'єктів права у розгляді справ у судах» і «рівність сторін судового процесу».

Потрібно відзначити ще таку важливу обставину розгляду справ у Конституційному Суді за конституційними зверненнями громадян щодо офіційного тлумачення положень Конституції та законів України: наголошуючи, що ніхто не може бути обмежений у праві ініціювати судовий розгляд та брати безпосередню участь у судовому процесі, Конституційний Суд України не зробив і для себе виняток, що означає на майбутнє реалізацію цього права кожним громадянином, якщо справа його конституційного звернення відкрита у провадженні Конституційним Судом. Мабуть, інша форма розгляду буде сприйматися, як відхилення не тільки від вимог Закону № 422/96-ВР, але й суперечити сформульованим постулатам у Рішенні № 9-рп/2012 волею самого Конституційного Суду України.

Т.В. Гошовська,
суддя Верховного Суду України,
заслужений юрист України

Н.Л. Дроздович,
помічник судді Верховного
Суду України

S u m m a r y

The publication examines legal nature of advocacy in view of the provisions of the Criminal Procedural Code of Ukraine of 13 April 2012 and the Law of 5 July 2012 "On the Bar and the legal profession."

Given the historical development of the institute of advocacy, the analysis has been given to its role in conducting defense in criminal cases; the authors also stress the positive impact of monopoly organization of advocacy for the development of criminal process on the principles of adversariality in Ukraine

Роль адвокатури при здійсненні захисту у кримінальній справі: позитивний прояв судово-правового реформування

Пошук найбільш оптимальної моделі організації судової влади та здійснення судочинства, у тому числі кримінального, розпочався фактично з набуттям Україною незалежності. Один із векторів судово-правової реформи — розбудова кримінального процесу на засадах змагальності сторін, зміст якого в класичному його розумінні вимагає здійснення захисту кваліфікованими представниками юридичної спільноти.

Йдучи таким шляхом, український законодавець принципово змінив визначення поняття «захисник» у прийнятому 13 квітня 2012 р. Кримінальному процесуальному кодексі України (далі — КПК 2012 р.).

Відповідно до ст. 44 чинного Кримінально-процесуального кодексу України 1960 р. (далі — КПК 1960 р.) як захисники допускаються особи, які мають свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю в Україні та інші фахівці у галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи, а також близькі родичі обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, його опікуни або піклувальники.

Стаття 45 КПК 2012 р. визначає, що захисником у кримінальному процесі є адвокат, який здійснює захист підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію). Захисником не може бути адвокат, відомості про якого не внесено до Єдиного реєстру адвокатів України або стосовно якого у цьому реєстрі містяться відомості про зупинення або припинення права на заняття адвокатською діяльністю.

Така тенденція організації здійснення захисту у кримінальному процесі наявна і в Законі від 5 липня 2012 р. № 5076-VI «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», що набрав чинності 15 серпня 2012 р. Реформування інституту адвокатури здійснюється у відповідності до передбаченої у КПК 2012 р. її монополії на захист у кримінальному провадженні. У цьому Законі відсутні прямі норми, що визначають стороною кримінально-процесуальних відносин виключно професійних адвокатів. Проте він не містить і норм, які б регулювали діяльність фахівців у галузі

права як суб'єктів надання правової допомоги у кримінальній справі. Таким чином законодавець визнав за кваліфікованими адвокатами виключне право на здійснення захисту у кримінальному процесі.

Характерний для кримінально-процесуальних відносин імперативний метод регулювання — дозволено тільки те, що прямо передбачено законом, — унеможливорює залучення у вітчизняний кримінальний процес для здійснення захисту, окрім адвокатів, інших фахівців у галузі права. Ця категорія не отримала подальший розвиток на теренах реформованого кримінального процесу.

Про монополію адвокатури беззаперечно говорять історичні факти її витоків як суспільного явища та підґрунтя виникнення в інших державах світу

Окреслене питання у вітчизняних реформаційних процесах є одним із найбільш дискусійних. Вагомий аргумент противників «монополії адвокатури» на здійснення захисту у кримінальній справі — положення ст. 59 Конституції України про те, що кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Разом із тим, вважаємо за необхідне висловити думку про переваги виключного права адвокатів на здійснення захисту у кримінальній справі, що не суперечить конституційним положенням і відповідає природному стану речей при здійсненні захисту у кримінальній справі.

Про монополію адвокатури беззаперечно говорять історичні факти її витоків як суспільного явища та підґрунтя виникнення в інших державах світу.

У Стародавній Греції і Давньому Римі (як у республіканський, так й імперський періоди) юристами виступали представники замкненої суспільної групи — жерці-понтифіки або патриції, які (і виключно які) володіли ґрунтовними знаннями з права та були майстрами юридичного аналізу в конкретних правовідносинах. Їхня юридична монополія була зумовлена складністю саме процесуальних форм та обмеженим доступом вільних громадян до здобуття юридичної професії, хоча матеріальне право оприлюднювалося та було доступним для опанування усіма громадянами. Так, за первинних форм організації судочинства лише особа зі спеціальними знаннями і підготовкою, яка мала професійне визнання її спільнотою, ефективно «змагалася» як сторона на в суді.

Представники судової влади стародавніх держав не мали достовірних даних про рівень послуг з юриспруденції, що надавалися іншими особами,

тому не мали сумнівів щодо справедливості рішень, прийнятих за відсутності рівних можливостей сторін.

Із часом пошук найбільш оптимальної моделі здійснення судочинства призвів до заміни змагального процесу інквізиційним. Обмежений доступ до здобуття юридичної професії окремими групами суспільства та здійснення захисту у кримінальному процесі виключно професійними захисниками поступово нівелюються, і професія адвоката стає доступною для здобуття вільними громадянами. Хоча це і не означало можливість здійснення захисту будь-ким, окрім адвоката.

Довготривалі дебати щодо запровадження адвокатури як вільного та незалежного суспільного інституту або ж допуску у кримінальний процес об'єднаних у корпорацію і підпорядкованих її правилам адвокатів відбувалися й у середньовічному французькому суспільстві.

Згідно із ордонансом 1620 р. до адвокатського середовища у Франції зараховувалися особи, які мали юридичну освіту, прийняли присягу, дані про яких були внесені до списку адвокатів. Так, входження до складу професійної спільноти було не добровільним, а обов'язковим. Норми тодішнього права зобов'язували сторони обирати захисниками тих, хто мав статус адвоката офіційно¹.

Під час Великої буржуазної революції з метою скорочення провадження та зменшення судових витрат декретом Законодавчих Зборів від 2 вересня 1790 р. знищено статус адвоката, а зайняття адвокатурою проголошено вільним для усіх та кожного. З'явилися нові суди, адвокати втратили новий порядок організації судового провадження, котрим змінювалася роль адвоката, який виступав у процесі вже стороною. Проте за спрощеного провадження судові суперечки затягувалися, а за дешевого судочинства сторін очікувало повне розорення. У 1804 р. законом 22 вентоза XII р. адвокатура була відновлена як інститут, складені нові списки адвокатів².

Стаття 274 чинного Кримінально-процесуального кодексу Франції (далі — КПК Франції) 1958 р. передбачає, що на стадії віддання під суд обвинуваченого йому пропонується обрати собі адвоката для здійснення його захисту.

¹ Див.: Гартунг Н. Історія уголовного судопроизводства и судоустройства Франции, Англии, Германии и России, приравленная кь университетскому курсу. — СПб., 1868. — С.177.

² Див.: Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства / Под ред. А.В. Смирнова. — СПб., 1996. — Т.1. — С.474; Тальберг Д.Г. Русское уголовное судопроизводство: Пособие кь лекціямъ. — Т. 1. — К., 1889. — С. 307; Розин Н.Н. Уголовное судопроизводство: Пособие кь лекціямъ: 2-е изд. — СПб., 1914. — С. 317—318.

Відповідно до ст. 275 цього Кодексу захисник обирається серед осіб, які належать до адвокатської корпорації, або серед повірених, які мають допуск до виступів у трибуналі, в місці знаходження якого засідає суд присяжних. Як виняток, головуючий має повноваження дозволяти обвинуваченому обирати захисником одну особу серед родичів або друзів.

Німецькому кримінальному процесу, переважна кількість положень якого знайшла відображення й в українському процесі, властиве пов'язання принципу інквізиційного процесу з чисто обвинувальним процесом

Разом із тим, наведене свідчить, що французький закон встановлює додаткові гарантії щодо вимог рівня здійснення захисту «не адвокатом». Зокрема, у ст. 323 КПК Франції зазначено, що у разі, якщо захисник обвинуваченого не входить до складу адвокатської корпорації, головуючий попереджає його, що в кожному своєму виступі він зобов'язаний керуватися совістю і повагою до закону та бути пристойним³. Чи не яскравий приклад законодавчого закріплення презумпції сумніву щодо рівня здійснення захисту у кримінальній справі «не адвокатом»?

Німецькому кримінальному процесу, переважна кількість положень якого знайшла відображення й в українському процесі, «властиве пов'язання принципу інквізиційного процесу з чисто обвинувальним процесом. Кримінальне переслідування й винесення вироку ділять між собою дві незалежні між собою влади: прокуратура й суд. Суд не бере жодної участі на стадії попереднього слідства, а початок судового розгляду справи обумовлено порушенням справи за публічним обвинуваченням. Але суд зберігає інквізиційний характер на стадії судового розгляду справи, на якій він займає панівне становище. Суддя веде допити, під свою відповідальність наводить докази обвинувачення або виправдання. Німецький процес тому не можна вважати процесом змагальності сторін. Принципово в цьому процесі поняття «сторони» не існує»⁴.

Відповідно до § 138 діючого Кримінально-процесуального кодексу Федеративної Республіки Німеччина (далі — КПК Німеччини) 1877 р. з наступними змінами та доповненнями як захисники можуть бути обрані адвокати, які були допущені до роботи в одному із судів округу, а також викладачі

вищих юридичних навчальних закладів. Інші особи, запрошені обвинуваченим, беруть участь у процесі тільки з дозволу суду. Захисниками у кримінальному процесі виступають викладачі права всіх вищих навчальних закладів Німеччини, у тому числі й технічних. Якщо участь захисника є обов'язковою, а обрана особа не належить до кола осіб, які можуть бути захисниками, вона бере участь у справі разом із професійними захисником⁵.

Як свідчить аналіз наведених законодавчих норм німецького кримінального процесу, окрім адвокатів, до функції захисту допускаються й інші суб'єкти — викладачі права німецьких вищих навчальних закладів, коло яких обмежується чіткими рамками і вимогами приналежності до групи саме викладачів права вищих навчальних закладів, що обмежує можливості участі у німецькому кримінальному процесі будь-якого юриста. Окрім того, зазначені параграфи КПК Німеччини практичні працівники тлумачать вузько: якщо особа не є адвокатом, але вона юрист, то — як визначив в одному зі своїх рішень Вищий земельний суд Карлсруе — ця особа не володіє вимогами особливої здатності здійснювати захист у кримінальних справах⁶.

У наведених вище прикладах як німецького, так і французького досвіду звертає на себе увагу важливість та значимість акредитації адвокатів певного округу, що підкреслює злагодженість та координацію діяльності адвокатури у сфері правосуддя

Таким чином, приклад організації захисту у кримінальному процесі Німеччини засвідчує, що за фактичної відсутності змагальності сторін, здійснення захисту саме професійними адвокатами є якнайактуальнішим за наявності вагомих державницьких важелів кримінального переслідування з боку суду та прокуратури. Окрім того, у наведених вище прикладах як німецького, так і французького досвіду звертає на себе увагу важливість та значимість акредитації адвокатів певного округу, що підкреслює злагодженість та координацію діяльності адвокатури у сфері правосуддя. А це можливо забезпечити професійним об'єднанням, корпорацією.

Аналогічна проблема щодо визначення кола захисників у кримінальному процесі є актуальною і для Російської Федерації.

У ст. 49 Кримінально-процесуального кодексу Російської Федерації 2001 р. законодавець

³ Див.: Уголовно-процессуальный кодекс Франции. — М., 1967. — С. 324.

⁴ Гловацький І.Ю. Адвокатура зарубіжних країн (Англія, Німеччина, Франція) / навч.-практ. посіб. — К., 2007. — С. 381.

⁵ Див.: Уголовно-процессуальный кодекс Федеративной Республики Германии : пер. с нем. и предисл. Б. А. Филимонова. — М., 1994. — 204 с.

⁶ Див.: Гловацький І.Ю. Зазнач. праця. — С. 361.

передбачив, що як захисники допускаються адвокати. Разом із адвокатом як захисник ухвалою або постановою суду допускається один із близьких родичів обвинуваченого або інша особа, про допуск якого клопоче обвинувачений. При провадженні у мирового судді (справи приватного та приватно-публічного обвинувачення) вказана особа допускається й замість адвоката⁷. Проте Конституційний суд цієї держави на основі тлумачення норм ст. 48 Конституції Російської Федерації про те, що кожному гарантується право на отримання кваліфікованої юридичної допомоги, у своїй постанові від 28 січня 1997 р. № 2-П визнав, що участь в якості захисника в ході досудового розслідування справи будь-якої особи за вибором підозрюваного або обвинуваченого може призвести до того, що захисником виявиться особа, яка не володіє необхідними професійними навиками, що не відповідає завданням правосуддя та обов'язку держави гарантувати кожному кваліфіковану юридичну допомогу⁸.

Монополія адвокатури при здійсненні захисту у кримінальній справі є, найперше, ототожненням ефективності такої юридичної послуги, що забезпечується законодавчими гарантіями

Здійснення захисту у кримінальному судочинстві Російської Федерації, окрім провадження у мирового судді, є виключно прерогативою професійних адвокатів, а так звані субсидіарні захисники беруть участь у справі тільки в суді та лише разом із професійним захисником.

І, нарешті, в аспекті зарубіжного досвіду адвокатського захисту у кримінальній справі варто згадати англійські традиції змагального кримінального процесу, які становлять парадигму цього типу судочинства. Англосаксонська правова система з початку свого формування в XI ст. послідовно запроваджує і розвиває концепцію судді-арбітра та вибудовує хід процесу на засадах змагальності сторін. Принципових змін в організації судочинства з метою пошуку його більш ефективної моделі та запровадження принципів інквізиційного процесу система загального права не зазнала. Як і в сиву давнину, в сучасній Великій Британії державне обвинувачення у кримінальному процесі здійснює представник обвинувачення, а інтереси обвинуваченого представляє захисник. Вони разом ведуть основний допит обвинуваченого і свідків. Суддя

не бере участі в дослідженні обставин справи, а лише керує її розглядом⁹. Така організація судочинства обумовлює участь у кримінальному процесі виключно адвоката в ролі соліситора або баристера¹⁰.

Отже, за різних суспільно-економічних формаций розуміли, що таку складну і відповідальну функцію, як здійснення захисту у кримінальній справі, що вимагає чималих знань, навичок та професійного досвіду, можуть здійснювати виключно адвокати. Такий висновок ґрунтується не лише на належності професійних захисників до певної соціальної групи.

Монополія адвокатури при здійсненні захисту у кримінальній справі є, найперше, ототожненням ефективності такої юридичної послуги, що забезпечується такими законодавчими гарантіями, як: обов'язкова відповідь на запит адвоката; надання йому різного роду інформації; контроль за добросовісним виконанням ним своїх обов'язків як із боку професійної спільноти, так і з боку дисциплінарних органів.

Це далеко не виключний перелік тих переваг — якщо не брати до уваги визнаний державою рівень знань та досвіду після складання адвокатського іспиту, — якими володіє саме представник адвокатського корпусу для належної захисної діяльності і яких позбавлений у межах кримінального процесу будь-який юрист-фахівець у галузі права.

Рівень здійснення захисту у кримінальній справі в державах романо-германської та англосаксонської правових систем забезпечується і монополією адвокатури.

Здійснення захисту у кримінальній справі будь-яким юристом або фахівцем у галузі права, діючим за межами об'єднання, — виключно декларація про гарантії відповідності міжнародним стандартам

З'ясуємо передумови реформування інституту адвокатури і розглянемо можливість запровадження подібних принципів у вітчизняній судово-правовій сфері. Зокрема, вважаємо за необхідне висловити свою думку щодо існуючої з 2001 р. у кримінально-процесуальному законі України такої категорії захисника, як фахівець у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги.

Уперше поняття захисника як фахівця у галузі права в правових актах України з'явилося у рішенні Конституційного Суду України (далі — Суд)

⁷ Див.: Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации. — М., 2005. — С. 256 с.

⁸ Див.: Рішення Конституційного суду Російської Федерації // <http://www.krsrf.ru/Decision/Pages/default.aspx>

⁹ Див.: Гловацький І. Ю. Знач. праця. — С. 381.

¹⁰ Див.: Там само. — С. 79.

від 16 листопада 2000 р. № 13-рп/2000 у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Г.І. щодо офіційного тлумачення положень ст. 59 Конституції України, ст. 44 КПК 1960 р., статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника). Суд вирішив, що положення ч. 1 ст. 59 Конституції України про те, що «кожен є вільним у виборі захисника своїх прав», в аспекті конституційного звернення треба розуміти як конституційне право підозрюваного, обвинуваченого і підсудного при захисті від обвинувачення та особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, з метою отримання правової допомоги вибирати захисником своїх прав особу, яка є фахівцем у галузі права і за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи. Суд роз'яснив, що захисником у кримінальних справах може виступати, крім адвоката, також фахівець у галузі права, і який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи, що згодом знайшло відображення у ч. 2 ст. 44 КПК 1960 р.

Фахівець у галузі права, коли він не є адвокатом, не має права надавати правову допомогу в кримінальному процесі, оскільки не має спеціального закону

Приймаючи таке рішення, як свідчить аналіз його мотивувальної частини, Суд виходив із того, що кожен громадянин України, реалізуючи право на захист у кримінальному судочинстві, повинен мати можливість на власний розсуд вибирати захисника, який може надати правову допомогу. Виходячи з конституційних гарантій, Суд у своєму рішенні чітко зазначив, що це має бути особа, яка є фахівцем у галузі права і за законом має право на надання правової допомоги. У рішенні розтлумачені конституційні норми, що визначають обов'язок держави у наданні та забезпеченні громадянам доступу до права на захист, належне дотримання якого, як і відповідальність за його порушення, вона здатна контролювати.

Держава спроможна гарантувати якісну складову реалізації права на захист, створюючи та регулюючи діяльність професійної спільноти, уповноважену здійснювати та нести відповідальність за результати своєї діяльності. Здійснення захисту у кримінальній справі будь-яким юристом або фахівцем у галузі права, діючим за межами

об'єднання, — виключно декларація про гарантії відповідності міжнародним стандартам. Суд у рішенні № 13-рп/2000 визначив можливість існування такої категорії захисників, як фахівці у галузі права, з одночасним ухваленням окремого законодавчого акта, який би регулював їх діяльність, а фахівці у галузі права тим самим набували певних ознак об'єднання.

Склалася ситуація, коли норма кримінально-процесуального закону щодо участі фахівців у галузі права в кримінальному провадженні не застосовувалася на практиці, що призвело до скарг як від осіб, яких притягували до кримінальної відповідальності, так і від тих, хто вважав себе фахівцем у галузі права

Разом із тим, поява серед суб'єктів, які мають право на здійснення захисту у кримінальній справі, фахівців у галузі права обумовила певні складнощі на практиці та викликала дискусії в юридичних колах як України, так і за її межами, що відбуваються й сьогодні. Протягом останніх дванадцяти років законодавець не визначає правовий статус цих осіб. Однак як прибічники, так і противники такої категорії серед захисників єдині у думці, що у кримінальному процесі як захисник допускається не будь-який юрист, а тільки той, діяльність якого регламентується спеціальним законом. Такий нормативний акт мав би визначити коло фахівців у галузі права та критерії, що засвідчували належний рівень їх професійної підготовки; повноваження, права та обов'язки цих осіб; систему контролю за їх діяльністю тощо. Закон, який би регламентував створення паралельно з інститутом адвокатури ще однієї спільноти юристів, яка б об'єднувала фахівців у галузі права, не прийнято й на сьогодні.

Враховуючи таку законодавчу невизначеність, Верховний Суд України висловив правову позицію в цьому питанні у постанові Пленуму від 24 жовтня 2003 р. № 8 «Про застосування законодавства, що забезпечує право на захист у кримінальному судочинстві», в якій визнав правильною практику тих судів, які за відсутності спеціального закону не допускають фахівців у галузі права до здійснення захисту в кримінальних справах. Отже, на підставі рішення № 13-рп/2000 Суду Верховний Суд України встановив, що фахівець у галузі права, коли він не є адвокатом, не має права надавати правову допомогу в кримінальному процесі, оскільки не має спеціального закону.

Ці правові акти зупинили практику допуску до участі як захисників у кримінальній справі будь-яких осіб, які мали диплом про юридичну

освіту, але не несли відповідальності за рівень своєї роботи та недотримання принципів діяльності професійних адвокатів.

Склалася ситуація, коли норма кримінально-процесуального закону щодо участі фахівців у галузі права в кримінальному провадженні не застосовувалася на практиці, що призвело до скарг як від осіб, яких притягували до кримінальної відповідальності, так і від тих, хто вважав себе фахівцем у галузі права.

На жаль, існування у вітчизняному кримінально-процесуальному законодавстві протягом тривалого часу такої правової невизначеності не спонукало законодавця прийняти спеціальний закон щодо цієї категорії захисників.

Існування паралельно з інститутом адвокатури іншого об'єднання юристів — фахівців у галузі права — є алогічним і таким, що зумовлює компетенційні суперечки, створює підґрунтя для зловживання учасниками процесу своїми правами, що корелює з низькою якістю судочинства в Україні

Європейський суд з прав людини (далі — ЄСПЛ) у рішенні від 24 листопада 2011 р. «Загородній проти України» визнав порушення права заявника на захист з огляду на те, що протягом тривалого часу вітчизняний законодавець залишав питання про обмеження вільного вибору захисника серед фахівців у галузі права невирішеним та нерегульованим нормативно. Міжнародна судова інстанція вказала на те, що відповідальність за подібне недотримання прав громадян повністю покладається на державні органи, які, власне, і створили ситуацію, несумісну з принципом правової визначеності, що закріплений у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція) та складає один із головних елементів верховенства права¹¹. За таких обставин міжнародна судова практика швидше за все засвідчує критику правової невизначеності в питанні участі фахівців у галузі права як захисників у кримінальній справі, ніж порушення права на захист у зв'язку із неможливістю обрати захисником будь-якого юриста.

Отже, запровадження у вітчизняному кримінальному процесі такої категорії захисника, як фахівець у галузі права, не отримало свого розвитку, виявилось неефективним та не пройшло випробування часом. Існування паралельно з інститутом адвокатури іншого об'єднання юристів — фахівців у галузі права — є алогічним і таким, що зумовлює компетенційні суперечки,

створює підґрунтя для зловживання учасниками процесу своїми правами, що корелює з низькою якістю судочинства в Україні.

На підтвердження доцільності монополії адвокатури при здійсненні захисту у кримінальній справі, що не обмежує право вільного вибору захисника, звернемося до деяких аспектів міжнародної регламентації зазначеного питання.

Відповідно до пунктів 1, 19 Основних принципів, що стосуються ролі юристів (далі — Основні принципи), прийнятих Восьмим Конгресом Організації Об'єднаних Націй (далі — ООН) по запобіганню злочинам (Гавана, 27 серпня — 7 вересня 1990 р.), кожен має право звернутися до будь-якого юриста за допомогою для захисту його

прав на всіх стадіях кримінального процесу. Жоден суд чи адміністративний орган, що визнає право на адвоката, не відмовляється визнавати право юриста відстоювати у суді інтереси клієнта, за винятком випадків, коли юристу було від-

мовлено у праві виконання своїх професійних обов'язків відповідно до національного права, практики та Основних принципів.

Зазначене — основні доводи прихильників концепції вільного вибору захисника серед будь-якого із юристів. Проте, як наслідок буквального тлумачення тексту міжнародного документу — односторонність поглядів і втрата системного розуміння природи будь-якого правового інституту. Зокрема, норми Основних принципів послідовно наголошують на забезпеченні урядами ефективних процедур і гнучких механізмів ефективного та рівного доступу як до юристів, так і їх професійних асоціацій, що гарантується (пункти 3, 4).

Пункт 1 Основних положень про роль адвокатів, прийнятих на зазначеному вище Конгресі у серпні 1990 р., підкреслює, що будь-яка людина в праві звернутися по допомогу до адвоката за своїм вибором для підтвердження своїх прав і захисту в усіх стадіях кримінальної процедури.

Право особи на ефективний захист, виходячи з міжнародних норм, фактично отожднюється з адвокатською діяльністю, а право на адвоката ООН прирівнює до права на ефективний захист.

Також із приводу окресленої проблеми слід навести міркування, що походять з аналізу положень Конвенції, ратифікованої Україною 17 липня 1997 р., та судової практики ЄСПЛ. Останній наголошує, що права, захищені Конвенцією, не є ілюзорними, а реальні. Це означає, що право використовувати юридичну

¹¹ Див.: Рішення Європейського суду з прав людини «Загородній проти України» від 24 листопада 2011 р. // <http://hr-lawyers.org/index.php?id=1323801606&w=загородний>

допомогу захисника, вибраного на власний розсуд (підпункт «с» п. 3 ст. 6 Конвенції), може бути реалізоване як дієве право лише тоді, коли захисник за своїми професійними якостями, навичками, кваліфікацією здатен надавати кваліфіковану правову допомогу¹².

ЄСПЛ у рішенні від 13 травня 1980 р. у справі «*Артіко проти Італії*» визначив, що держава зобов'язана вжити заходів, аби особа могла ефективно скористатися правом на захист, яке їй належить¹³.

Оцінюючи монопольне право адвокатів на здійснення захисту у кримінальній справі, позицію яку ми беззаперечно підтримуємо, зазначимо, що саме такий вектор реформ у вітчизняній адвокатурі відповідає стандартам Ради Європи,

¹² Див.: Гончаренко С. В. Професійні права адвоката і гарантії адвокатської діяльності у контексті прецедентного права Європейського суду з прав людини // *Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст* / За ред. О. Л. Жуковської. — К., 2004. — С. 871.

¹³ Див.: Рішення Європейського суду з прав людини «*Артіко проти Італії*» від 13 травня 1980 р. // <http://www.echr.ru/documents/doc/2461454/2461454.htm>

згідно із якими адвокатура — професійна організація. Її професійний рівень визначається її публічним характером, що спроможний поставити адвокатуру на один рівень із державними правоохоронними органами, в яких діють виключно професіонали. За таких обставин можна стверджувати про послідовність проведення судово-правової реформи.

У сучасних умовах розвитку вітчизняного правосуддя розбудова кримінального процесу на засадах змагальності сторін не може бути вирішена виключно за рахунок розширення прав захисника при проведенні досудового розслідування, як передбачено у КПК 2012 р., до того обсягу повноважень, якими наділені державні органи кримінальної юстиції. Певний ступінь симетрії та врівноваженості таких повноважень у такому кримінальному процесі може забезпечити взаємодія двох рівноцінних сторін — обвинувачення, що представлено професіоналом-правоохоронцем, та захисту, який представляє професіонал-адвокат.

Рішення у цивільних справах

(Закінчення. Початок постанови на с. 14)

Згодом із таким же позовом К. звернувся до господарського суду, проте цей суд відмовив у прийнятті позовної заяви з посиланням на те, що він не є суб'єктом підприємницької діяльності.

Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ та Вищий господарський суд України, розглянувши касаційні скарги К., погодились із наведеними висновками судів першої інстанції.

Таким чином, суди касаційної інстанції дійшли протилежних висновків щодо заявлених К. позовних вимог.

Задовольняючи заяву К., судові палати у цивільних та господарських справах Верховного Суду України виходять із такого.

Згідно з вимогами ст. 55 Конституції України та статей 15, 16 ЦК кожна особа має право на захист судом свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання.

У ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка ратифікована Законом від 17 липня 1997 р. № 475/97-ВР, зазначено, що кожен при вирішенні спору щодо його цивільних прав та обов'язків має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом.

У ст. 17 Закону від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» передбачено застосування судами при розгляді справ Конвенції та практики Європейського суду з прав людини як джерела права.

Відмовляючи у відкритті касаційного провадження за скаргою К. на судові рішення без перевірки матеріалів справи на підставі п. 5 ч. 3 ст. 328 ЦПК, суд касаційної інстанції не врахував наведених вище норм законодавства, не визначив характеру спору, що виник між позивачем і відповідачем, та в якому порядку він повинен розглядатися судом.

Відповідно до вимог частин 1, 2 ст. 360⁴ ЦПК суд задовольняє заяву у справі, яка переглядається з підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 355 ЦПК, якщо встановить, що судові рішення є незаконним.

Керуючись ст. 360³ ЦПК, судові палати у цивільних та господарських справах Верховного Суду України заяву К. задовольнили: ухвалу судді Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 22 липня 2011 р. скасували, справу направили на новий розгляд до суду касаційної інстанції.

В.Р. Мойсик,
народний депутат України,
суддя Верховного Суду
України у відставці,
кандидат юридичних наук,
заслужений юрист України

Summary

The proposed material is the first in a planned by author series of articles, dedicated to the historical prerequisites of origin, formation and development of the state and legal institutions of amnesty and pardon in Ukraine. It covers the period from the revolutionary events of 1917 to Ukraine gained its independence. The author underlines that the institute of amnesty in its modern meaning appeared as a result of these revolutionary events of 1917 and was formed within the Bolshevik regime

Амністія та помилування в Україні: становлення і розвиток

Амністія та помилування як прояв державного милосердя до своїх громадян, які скоїли злочини, відомі в соціально-правових системах багатьох країн світу з давніх-давен, позаяк їх зародження, становлення й розвиток були невід'ємними складовими процесів цивілізаційного розвитку і державного становлення цих країн.

Українська форма державності впродовж багатьох століть удосконалювалася з урахуванням європейської правової та філософської думки, а тому в усі історичні періоди в ній зберігалися традиції милосердя і передбачалася можливість застосування щодо осіб, які вчинили злочини, амністії та помилування.

Інститут амністії в сучасному державно-правовому розумінні з'явився на території України лише після революційних подій 1917 р.

Цілком природно, що історична довгочасність становлення цих соціально-правових інститутів не могла не позначитися на особливостях їх застосування у певні періоди залежно від державного устрою України.

Інституту амністії в сучасному державно-правовому розумінні не існувало на території України ні за княжого періоду, ні за козацько-гетьманської доби, ні за імперського часу, з'явився він лише після революційних подій 1917 р.

Проте це не означає, що до приходу радянської влади в Україні про амністію не знали й не застосовували її поряд із помилуванням. Тимчасовий уряд Росії, який прийшов до влади внаслідок лютневих подій 1917 р., вже в березні того ж року видав Указ про амністію, започаткувавши цю самостійну правову форму державного прощення.

Після перемоги Лютневої революції 1917 р. в Росії, повалення монархії, розпаду Російської імперії, встановлення влади Тимчасового уряду (постанова Тимчасового комітету Державної думи) й офіційного проголошення ним Росії Республікою (Декрет від 1 вересня 1917 р.) виникли сприятливі умови для розвитку національно-визвольного руху в Україні. Вже 3 березня 1917 р. було оголошено про утворення Української Центральної Ради як загальнонаціонального громадсько-політичного центру, що мав скликати український парламент і створити національний уряд.

7 листопада 1917 р. в умовах жорсткого протистояння з Тимчасовим урядом Росії, а надалі — і з більшовицьким урядом Українська Центральна Рада прийняла III Універсал, яким було проголошено утворення Української Народної Республіки (далі — УНР) у федеративному союзі з Росією, а також скасовано смертну кару на землі Республіки Української та надано повну амністію всім ув'язненим і затриманим за політичні виступи, зроблені до 7 листопада 1917 р., як уже засудженим, так і незасудженим, а також і тим, хто ще до відповідальності не був притягнений.

Отже, Українська Центральна Рада, прийнявши III Універсал, започаткувала на території України амністію як самостійну форму державного прощення.

6 грудня 1917 р. Червона армія Радянської Росії розпочала збройний наступ на Україну з метою ліквідації її незалежності, а 11—12 грудня того ж року в Харкові відбувся Перший Всеукраїнський з'їзд Рад, скликаний більшовиками. На цьому з'їзді Україну було визнано федеративною частиною Російської республіки, Українську Центральну Раду оголошено поза законом, передано всю повноту влади Всеукраїнському з'їзду Рад та Радам робітничих, селянських і солдатських депутатів. Також було проголошено Україну Радянською Республікою, обрано Центральний виконавчий комітет (далі — ЦВК) України як орган вищої державної влади у період між Всеукраїнськими з'їздами Рад і сформовано радянський уряд — Народний Секретаріат на чолі з М. Скрипником. Тому 9 січня 1918 р. Українська Центральна Рада прийняла IV Універсал, яким проголосила УНР «самостійною, ні від кого незалежною, вільною, суверенною державою українського народу», перейменувала виконавчий орган — Генеральний Секретаріат — на Раду Народних Міністрів та задекларувала необхідність якнайскоріше затвердити Конституцію незалежної УНР.

І хоча робота над проектом Конституції УНР тривала з часу її проголошення, саму Конституцію Українська Центральна Рада ухвалила лише 29 квітня 1918 р. (в останній день її існування).

Слід зазначити, що в цій Конституції ні про амністію, ні про помилування не було жодного слова. Натомість у ст. 59 записано, що «судових вирішень не можуть змінити ні законодавні, ні адміністративні органи влади», а в ст. 60 уточнено: «В яких випадках адміністративні органи можуть накладати й екзакувати кари, про те рішає виключно закон».

Звісно, що впровадити в життя цю Конституцію не судилося, позаяк у той же день Українська

народна громада, до складу якої влилися старшини I Українського корпусу і козаки Вільного козацтва, разом із Партією українських хліборобів-демократів та Союзом земельних власників за підтримки німецьких військ в Україні здійснили під час Хліборобського з'їзду в Києві державний переворот, внаслідок якого було створено замість УНР Українську гетьманську державу та проголошено П. Скоропадського гетьманом усієї України.

Рада комісарів установила контроль над усіма міністерствами і провела першу в той період амністію — з тюрем Києва було звільнено майже 500 політичних в'язнів

Звернувшись у Грамоті до всього українського народу, П. Скоропадський оголосив себе гетьманом усієї України, задекларував призначення Кабінету Міністрів, розпустив Українську Центральну Раду і Малу Раду та скасував усі видані ними закони, а натомість долучив до Грамоти підписані ним та отаманом Ради Міністрів М. Устимовичем Закони про тимчасовий державний устрій України. У ст. 7 цих Законів ішлося про те, що гетьманові належить «помилування засуджених, полегчення кари і загальне прощення зроблених злочинних подій з скасуванням проти них переслідування і висвободження їх від суду і кари, а також складання казенних взимок і даровання милости в особистих випадках, коли цим не порушаються нічі охоронені законом інтереси і громадянські права»¹.

Про те, що задекларовані в цій статті повноваження гетьмана застосовувалися в Україні, в доступних джерелах інформації немає. Та й навряд чи це було з огляду на бурхливий час соціальних потрясінь, пов'язаних насамперед із боротьбою за владу, і на те, що 14 грудня 1918 р. П. Скоропадський зрікся гетьманської влади, передавши її Раді Міністрів, та перейшов на нелегальне становище, переховуючись у Києві від республіканської влади, а згодом таємно виїхав за межі країни.

Після цього зречення влада в Україні фактично перейшла до Директорії, що була створена політичними партіями на таємному засіданні 13 листопада 1918 р. як орган для проведення антигетьманського повстання та відновлення УНР.

Оскільки станом на 14 грудня 1918 р. Директорія перебувала в Білій Церкві, Український військово-революційний комітет, сформований Директорією ще в листопаді 1918 р. для координації антигетьманського повстанського руху в Києві та за його межами, призначив Раду комісарів як тимчасову найвищу політичну владу в

¹ Конституційні акти. 1917—1920. Невідомі Конституції України. — Філософська і соціологічна думка. — К., 1992. — 272 с.

Києві до прибуття Директорії. Саме Рада комісарів установила контроль над усіма міністерствами і провела першу в той період амністію — з тюрем Києва було звільнено майже 500 політичних в'язнів.

В'їхавши до Києва 19 грудня 1918 р., Директорія відразу розпочала діяльність, спрямовану на розроблення політичної платформи відродженої УНР, а вже за тиждень, 26 грудня, прийняла свій перший акт конституційного характеру — Декларацію Директорів УНР, в якій сповіщала про знищення гетьманського режиму і його місцевих органів та оголошувала себе тимчасовою верховною владою революційного часу. Закони і постанови гетьманського уряду Декларацією було скасовано й започатковано проведення слідства з приводу зловживань поміщиків і уряду щодо селянства.

Що ж стосується амністії та помилування, то про них у Декларації не йшлося.

Слід зазначити, що законотворення відродженої УНР на чолі з Директорією було дуже схоже на законотворення перехідного періоду, тому що закони ухвалювалися, як правило, тільки за необхідності залежно від обставин.

У Росії, на відміну від України, таким державно-правовим інститутам, як амністія й помилування, приділялося достатньо уваги, і вони інтенсивно впроваджувалися вже в перші нормативні акти Радянської влади

Загальна законодавча база в Україні являла собою юридичний конгломерат, оскільки були чинні (повністю або частково) закони колишньої Російської імперії, Тимчасового уряду Російської республіки, Радянської влади, Української Центральної Ради, Гетьманату і Директорії.

І хоча 17 травня 1919 р. Голова Директорії затвердив постанову Ради Народних Комісарів (далі — РНК) «Про анулювання на території України чинності законів і директив як так званого Радянського Українського, так і Радянського Російського Урядів і про поновлення чинності законів УНР», ситуацію із законотворенням в Україні це фактично не змінило.

Саме ці обставини та відсутність власних кодифікаційних актів у відповідних галузях законодавства змушували керівників Директорії все більше звертатися до російського законодавства.

У Росії, на відміну від України, таким державно-правовим інститутам, як амністія й

помилування, приділялося достатньо уваги, і вони інтенсивно впроваджувалися вже в перші нормативні акти Радянської влади.

Так, у ст. 7 першого Декрету РНК «О суде», що був виданий 5 грудня 1917 р. за підписом В. Леніна і декількох комісарів, зазначено, що право помилування й поновлення в правах осіб, засуджених у кримінальних справах, надалі належить судовій владі².

У Конституції Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки, прийнятій 10 липня 1918 р. на V Всеросійському з'їзді Рад, до предмета відання Всеросійського з'їзду Рад та Всеросійського ЦВК Рад віднесено право загальної і часткової амністії як питання загальнодержавного значення (ст. 42)

Наступним Декретом про суд, прийнятим РНК 15 лютого 1918 р., за касаційним судом було закріплено право помилування та пом'якшення покарання (ст. 5), а також у ньому йшлося про те, що всім особам, засудженим за вироками народного суду, надається право просити народний суд за місцем проживання прохача про помилування і поновлення в правах (ст. 32).

А в Конституції Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки, прийнятій 10 липня 1918 р. на V Всеросійському з'їзді Рад, до предмета відання Всеросійського з'їзду Рад та Всеросійського ЦВК Рад віднесено право загальної і часткової амністії як питання загальнодержавного значення (ст. 42).

Незважаючи на це, в Конституції Української Соціалістичної Радянської Республіки (далі — УСРР), затвердженій Всеукраїнським з'їздом Рад 10 березня 1919 р. і прийнятій в остаточній редакції Всеукраїнським ЦВК 14 березня того ж року, як і в Конституції УНР, про амністію та помилування не згадувалось. Однак ці державно-правові інститути в Україні застосовували. Так, за даними російського дослідника В. Квашиса, лише протягом 1921—1922 рр. Всеукраїнський з'їзд Рад видав десять актів про амністію³.

Слід зазначити, що декрети про амністію в цей період видавав і Всеукраїнський ЦВК. Необхідність у їх прийнятті диктувалася тогочасними соціально-політичними та військовими умовами.

Хоча в прийнятій 31 січня 1924 р. Конституції Союзу Радянських Соціалістичних Республік

² Див.: http://www.ussrdoc.com/ussrdoc_communist/ussr_39.htm (Тут і далі посилання на нормативно-правові акти подано на електронний ресурс «Полное собрание законодательства СССР»: <http://www.ussrdoc.com>; цитати наведено мовою оригіналу).

³ Див.: Кваши с В. Е. Гуманизм советского уголовного права. — М., 1969. — С. 62.

(далі — СРСР) було чітко зазначено, що до предмета відання союзних верховних органів влади належить і право амністії, яке поширюється на всю територію СРСР (п. «ц» ст. 1 гл. 1 розд. 2), а право амністії, як і право помилювання та реабілітації стосовно громадян, засуджених судовими та адміністративними органами союзних республік, зберігається за центральними виконавчими комітетами цих республік (ст. 69), Конституція УСРР 1929 р., затверджена 15 травня 1929 р. на XI Всеукраїнському з'їзді рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, не містила термінів «право амністії», «право помилювання».

Але реалізація цих державно-правових інститутів здійснювалася відповідно до ст. 69 Конституції СРСР 1924 р., згідно з якою «право амністии, а равно право помилования и реабилитации в отношении граждан, осужденных судебными и административными органами союзных республик, сохраняется за центральными исполнительными комитетами этих республик», та п. «й» ст. 30 Конституції УСРР 1929 р., в якому передбачалося розв'язування Всеукраїнським ЦВК «інших питань, що їх подасть Президія Всеукраїнського центрального виконавчого комітету або поставить сама Сесія, в межах її компетенції, на свій розгляд».

Лише вісімнадцять років потому у Конституції УРСР, затвердженій 30 січня 1937 р. постановою Надзвичайного XIV Українського з'їзду Рад, амністії і помилюванню було приділено належну увагу.

Мабуть, інакше й не могло бути з огляду на Конституцію 1936 р. (затверджена Надзвичайним VIII з'їздом Рад СРСР 5 грудня 1936 р.) та інтенсивний процес перетворення задекларованого «союзу рівноправних республік» на жорстко централізовану державу, в якій спочатку був обмежений, а згодом фактично ліквідований державний суверенітет союзних республік.

У ст. 14 цього Основного Закону СРСР, що мав неофіційні назви «сталінська Конституція» та «Конституція соціалізму, що перемиг», віднесено до відання СРСР в особі його вищих органів влади та органів державного управління право видавати загальносоюзні акти про амністію (п. «ш»), а в ст. 49 наділено Президію Верховної Ради СРСР правом помилювання (п. «к»).

Щодо союзних республік, то у п. «г» ст. 60 цієї Конституції зазначено, що Верховна Рада Союзної республіки «пользується правом амністии и

помилования граждан, осужденных судебными органами Союзной республики»⁴.

У Конституції УРСР 1937 р. вперше в радянські часи було чітко сформульовано, що до відання УРСР в особі її найвищих органів влади та органів державного управління належать «амністія і помилювання громадян, засуджених судовими органами Української РСР» (ст. 19), а Президія Верховної Ради УРСР «здійснює право помилювання громадян, засуджених судовими органами Української РСР» (ст. 30)

З огляду на таке юридичне підґрунтя в Конституції УРСР 1937 р. вперше в радянські часи було чітко сформульовано, що до відання УРСР в особі її найвищих органів державної влади та органів державного управління належать «амністія і помилювання громадян, засуджених судовими органами Української РСР» (ст. 19), а Президія Верховної Ради УРСР «здійснює право помилювання громадян, засуджених судовими органами Української РСР» (ст. 30).

Проте це досить чітке юридичне врегулювання амністії та помилювання не мало наслідком адекватної їх практичної реалізації. У перші роки радянської влади амністія застосовувалася досить часто, та з обранням у квітні 1922 р. генеральним секретарем ЦК РКП (б) Й. Сталіна, який почав зосереджувати владу в своїх руках, централізуючи її за рахунок звуження прав союзних республік, амністія поступово втрачала свою колишню політичну значущість, поступаючись місцем помилюванню, у тому числі й колективному, яке ототожнювалося з поняттям «часткова амністія».

І якщо до прийняття Конституції СРСР 1936 р. право амністії та помилювання в Україні належало й неодноразово застосовувалося не тільки Всеукраїнським ЦВК (відповідно до ст. 69 Конституції СРСР 1924 р.), а й навіть ЦВК Автономної молдавської соціалістичної радянської республіки, що була складовою України (ст. 18 Конституції УСРР 1929 р.)⁵, то після ухвалення «сталінської» Конституції видання актів про амністію в Україні припинилося.

Російський радянський дослідник П. Ромашкін з цього приводу писав: «Союзные республики с 1936—1937 гг. прекратили издание актов амнистии и ограничились лишь принятием актов о помиловании по конкретным делам. Это объясняется тем, что Конституция СССР 1936 г.

⁴ http://www.usrdoc.com/ussrdoc_communizm/ussr_4094.htm

⁵ Слід зауважити, що ст. 47 Кримінального кодексу УСРР 1927 р. передбачалося, що право звільняти засуджених від покарання та знижувати встановлену законом міру покарання стосовно вироку народних судів і Головного суду Молдавської АСРР належить не тільки ЦВК УСРР, а й ЦВК Молдавської АСРР.

отнесла все уголовное и процессуальное законодательство к ведению Союза ССР, предусмотрев издание вместо уголовных кодексов союзных республик, единых для всего СССР уголовного и уголовно-процессуальных кодексов. В связи с этим союзным республикам было запрещено вносить какие-либо дополнения или изменения в уголовные кодексы союзных республик без разрешения Президиума Верховного Совета СССР. Это запрещение, видимо, было истолковано в смысле ограничения прав союзных республик издавать и акты об амнистии, хотя на самом деле содержащиеся в Конституции СССР и конституциях союзных республик положения о праве союзных республик издавать акты об амнистии в отношении граждан, осужденных судами союзных республик, не подвергались никакому изменению и действуют по настоящее время.

Надо полагать, что после принятия Верховным Советом СССР закона «Об отнесении к ведению союзных республик законодательства об устройстве судов, принятия гражданского, уголовного и процессуальных кодексов» союзные республики вновь воспользуются в случае необходимости своим правом издавать акты об амнистии»⁶.

Незважаючи на інтенсивний процес формування в СРСР тоталітарного режиму з поступовим набуттям Й. Сталіним абсолютної влади, застосування амністії та помилування як державно-правових інститутів не припинялося ні в період розробки й прийняття Конституції СРСР 1924 р. та Основних начал кримінального законодавства Союзу РСР та союзних республік, ні в часи підготовки та ухвалення Конституції 1936 р., ні в передвоєнні, воєнні та повоєнні роки

І все ж слід зазначити, що після утворення СРСР і прийняття Конституції 1936 р. розпочалася інтенсивна робота зі створення загальносоюзного кримінального законодавства.

Вже 31 жовтня 1924 р. друга сесія ЦВК СРСР II скликання затвердила Основні начала кримінального законодавства Союзу РСР та союзних республік — перший загальносоюзний правовий акт, що врегулював питання Загальної частини кримінального права, підґрунтям для якого стали кримінальні кодекси союзних республік (зокрема, Кримінальний кодекс УСРР 1922 р.) та судова практика, що на них базувалася.

У зв'язку з прийняттям цього акта та на вимоги постанови ЦВК СРСР від 29 жовтня 1924 р. щодо перегляду республіканського кримінального законодавства, Кримінальний кодекс УСРР 1922 р.

був підданий значній переробці з орієнтуванням на принципи, визначення та інститути, що ставали відтоді єдиними для всього радянського кримінального права. Результатом цієї роботи став новий Кримінальний кодекс УСРР 1927 р.

Незважаючи на інтенсивний процес формування в СРСР тоталітарного режиму з поступовим набуттям Й. Сталіним абсолютної влади, застосування амністії та помилування як державно-правових інститутів не припинялося ні в період розробки й прийняття Конституції СРСР 1924 р. та Основних начал кримінального законодавства Союзу РСР та союзних республік, ні в часи підготовки та ухвалення Конституції 1936 р., ні в передвоєнні, воєнні та повоєнні роки.

Так, 2 червня 1924 р. Всеросійський ЦВК видав Декрет «Об утверждении амнистии по Якутской Автономной Социалистической Советской Республике», в якому визнав «целесообразным приведение в исполнение проекта Якутской Автономной ССР об амнистии к 1 мая 1924 года» і затвердив його, внівши низку змін та доповнень⁷.

14 листопада 1924 р. Президія ЦВК СРСР прийняла постанову «Об амнистии лицам, совершившим побег из Рабоче-Крестьянской Красной Армии и Флота»⁸.

А на початку 1925 р. до вирішення питань щодо амністії був залучений і Верховний Суд СРСР, до якого звернулася Президія ЦВК СРСР за роз'ясненням питання про те, «считать ли акт восстановления в правах гражданства отдельных лиц, возвращающихся из-за границы, актом применения к ним амнистии за совершенные контрреволюционные деяния или как разрешение на право въезда в пределы Союза ССР». Розглянувши це питання, Пленум Верховного Суду СРСР 16 січня 1925 р. прийняв постанову «О восстановлении в правах гражданства и об амнистии», в якій роз'яснив таке:

«1. Если постановление Президиума ЦИК СССР о восстановлении в правах гражданства последовало в ответ на ходатайство только о восстановлении именно в этих правах без указания просителя на совершенные им преступления, то оно не может рассматриваться как одновременный акт частной амнистии за все совершенные лицом контрреволюционные и иные преступления.

2. Если постановление о восстановлении в правах гражданства последовало в ответ на

⁶ Ромашкин П.С. Амнистия в советском уголовном праве // Правоведение. — Л., 1958. — № 1. — С. 71—83.

⁷ Див.: http://www.ussrdoc.com/ussrdoc_communist/ussr_2046.htm

⁸ Див.: http://www.ussrdoc.com/ussrdoc_communist/ussr_2245.htm

ходатайство об амнистии и за совершенные просителем преступления с точным указанием этих преступлений, то такое постановление Президиума ЦИК СССР необходимо рассматривать одновременно и как акт частной амнистии за указанные в ходатайстве преступления...»⁹.

Становлення радянської влади супроводжувалося прийняттям також інших нормативних актів, що по суті мали умовний амністійний характер

7 березня 1925 р. ЦВК СРСР прийняв постанову «Об амнистии», в якій запропонував ЦВК Закавказької Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки та центральним виконавчим комітетам республік, що входили до складу Закавказької федерації, провести широку амністію стосовно селян, кустарів, робітників, червоноармійців та військовослужбовців, а також осіб, які скоїли злочини з релігійних мотивів¹⁰.

Слід зазначити, що становлення радянської влади супроводжувалося прийняттям також інших нормативних актів, що по суті мали умовний амністійний характер.

Так, згідно з постановою Всеросійського ЦВК від 14 лютого 1927 р. «О восстановлении в изобретательных правах низших технических служащих тюремного ведомства, бывшей полиции и пр.» зазначеним категоріям населення поверталися виборчі права за умови, якщо вони протягом не менше п'яти років займаються продуктивною та загальнокорисною працею і довели свою лояльність стосовно до радянської влади¹¹.

3 липня 1931 р. Президія ЦВК СРСР прийняла постанову «О порядке восстановления в гражданских правах выселенных кулаков», якою зазначеним громадянам поновлювалися виборчі права через п'ять років після виселення за умови, якщо вони протягом цього терміну доведуть, що припинили боротьбу проти організованого в колгоспи селянства і заходів радянської влади, спрямованих на підняття сільського господарства, а також якщо вони покажуть себе на ділі чесними й добросовісними трудівниками¹². А 17 березня 1933 р. була прийнята постанова «О порядке восстановления в избирательных правах детей кулаков»¹³.

ЦВК СРСР 27 травня 1934 р. прийняв постанову «О порядке восстановления в гражданских правах бывших кулаков»¹⁴.

Спільною постановою ЦВК та РНК СРСР від 29 липня 1935 р. була проведена умовна амністія стосовно колгоспників, засуджених до позбавлення волі на строк не більше п'яти років або інших більш м'яких покарань і які відбули покарання — з них знімалася судимість, але за умови, якщо вони на момент прийняття постанови добросовісно й чесно працювали в колгоспах¹⁵.

Вже після ухвалення «сталінської» Конституції такою ж спільною постановою ЦВК та РНК СРСР від 14 липня 1937 р. «О награждении и льготах для строителей канала Москва—Волга» достроково було звільнено 55 тис. засуджених, які працювали на цьому будівництві¹⁶.

А 24 січня 1938 р. Президія Верховної Ради СРСР видала Указ «Об амнистии в ознаменование 20-летия Рабоче-Крестьянской Красной Армии», яким звільнила з-під варті та інших, пов'язаних з вироком, додаткових мір покарання всіх військовослужбовців, вперше засуджених до позбавлення волі на строк до трьох років включно, окрім осіб, засуджених за державні злочини, та зняла судимість із військовослужбовців, які були умовно засуджені. Дія амністії була поширена також на військовослужбовців, справи яких перебували на стадії розслідування за злочини, що тягнуть покарання не більше трьох років позбавлення волі¹⁷.

Декілька амністій, у тому числі й таких, що мали ознаки помилувальних актів, оскільки стосувалися конкретно визначених осіб, було проголошено в роки Великої Вітчизняної війни

Указом цієї Президії від 16 квітня 1938 р. було знято судимість із 600 колишніх засуджених, які добровільно залишилися працювати на будівництві каналу Москва—Волга та інших об'єктів¹⁸.

Заохочувальним був і Указ Президії Верховної Ради СРСР від 16 липня 1940 р. «Об освобождении от исправительно-трудовых работ и более мягких мер наказания граждан, участвовавших в боях против финской белоохранительщины, по делам о преступлениях, совершенных ими до призыва в Красную Армию и Военно-Морской флот», яким зазначені громадяни згодом звільнялися від

⁹ http://www.ussrdoc.com/ussrdoc_communizm/ussr_2319.htm

¹⁰ Див.: http://www.ussrdoc.com/ussrdoc_communizm/ussr_2378.htm

¹¹ Див.: http://www.ussrdoc.com/ussrdoc_communizm/ussr_3194.htm

¹² Див.: http://www.ussrdoc.com/ussrdoc_communizm/ussr_3743.htm

¹³ Див.: http://www.ussrdoc.com/ussrdoc_communizm/ussr_3875.htm

¹⁴ Див.: http://www.ussrdoc.com/ussrdoc_communizm/ussr_3993.htm

¹⁵ Див.: Ромашкин П. С. Знач. пр. — С. 71—83.

¹⁶ Див.: Там само.

¹⁷ Див.: http://www.ussrdoc.com/ussrdoc_communizm/ussr_4132.htm

¹⁸ Див.: Ромашкин П. С. Знач. пр. — С. 71—83.

покарання, з них була знята судимість та закриті не розглянуті ще справи¹⁹.

Декілька амністій, у тому числі й таких, що мали ознаки помилювальних актів, оскільки стосувалися конкретно визначених осіб, було проголошено в роки Великої Вітчизняної війни. Так, 14 грудня 1941 р. Президія Верховної Ради СРСР видала Указ «О предоставлении военным советам фронтов и флотов права снимать судимость с военно-служащих, отличившихся в боях с немецкими захватчиками» (15 січня 1942 р. було затверджено порядок такого зняття судимості²⁰), а 27 лютого 1942 р. — Указ «Об отсрочке исполнения приговоров в отношении работников железнодорожного и водного транспорта», згідно з яким засуджені особи зазначених категорій за ухвалою суду направлялися: призовного віку і придатні до військової служби — в Діючу армію, а всі інші — на підприємства з використанням на посадах за розсудом керівників цих підприємств; стосовно засуджених, які позитивно проявили себе в роботі на транспорті, допускалося за клопотанням відповідного керівника підприємства звільнення від призначеної вироком міри покарання або заміна її на більш м'яку²¹.

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 30 грудня 1944 р. була оголошена умовна амністія щодо осіб, які самовільно залишили підприємства військової промисловості, якщо вони добровільно повернулися протягом півтора місяця до цих підприємств²².

На відзначення здобутої перемоги у війні з Німеччиною Президія Верховної Ради СРСР 7 липня 1945 р. оголосила широку амністію.

Менш ніж за два роки після цього, 26 травня 1947 р., вийшов Указ Президії Верховної Ради СРСР «Об отмене смертной казни», що фактично являв собою акт помилювання стосовно засуджених до смертної кари осіб, вироки щодо яких не були виконані²³.

Друга, ще більш масова, повоєнна амністія була оголошена Указом Президії Верховної Ради СРСР від 27 березня 1953 р. «Об амнистии». Зрозуміло, що в цьому документі, прийнятому через три тижні після смерті Й. Сталіна, не згадувалося про репресії сталінського періоду. Втім, було очевидно, що амністія спрямовувалася насамперед на відмову від ідеології масових репресій і державного

тероризму як методу управління суспільством, управління й подолання наслідків гіпертрофованого кримінально-правового примусу. Вона не застосовувалася щодо осіб, засуджених на строк більше п'яти років за контрреволюційні злочини, великі розкрадання соціалістичної власності, бандитизм та навмисне вбивство.

У 1955 р. радянська влада активізувала зусилля, спрямовані на колективне й індивідуальне державне прощення громадян, які скоїли злочин

Характерною особливістю цього Указу було те, що в ст. 8 визнавалося за необхідне переглянути кримінальне законодавство СРСР і союзних республік та замінити кримінальну відповідальність за деякі посадові, господарські, побутові та інші менш небезпечні злочини на міри адміністративного та дисциплінарного впливу, а також пом'якшити кримінальну відповідальність за окремі злочини.

Міністерству юстиції СРСР доручалося протягом місяця розробити відповідні пропозиції і внести їх на розгляд Ради Міністрів СРСР для подання Президії Верховної Ради СРСР²⁴.

Трохи згодом влада СРСР відповідно до п. «к» ст. 49 чинної на той час Конституції СРСР 1936 р. розпочала опрацьовувати питання, пов'язані з реалізацією державно-правового інституту помилювання. Саме з цією метою Президія Верховної Ради СРСР вже 5 червня 1953 р. прийняла Постанову «О порядке рассмотрения в Президиуме Верховного Совета СССР ходатайств о помиловании», якою визначила дві процедури розгляду клопотань про помилювання: засуджених до вищої міри покарання та засуджених до інших мір покарання²⁵.

У 1955 р. радянська влада активізувала зусилля, спрямовані на колективне й індивідуальне державне прощення громадян, які скоїли злочин. Так, Указом Президії Верховної Ради СРСР від 11 березня 1955 р. «О замене уголовной ответственности за самовольный проезд в товарных поездах мерами административного воздействия» була скасована кримінальна відповідальність за самовільний проїзд у вантажних потягах, внаслідок чого особи, які були засуджені за такі правопорушення, але не відбули покарання, звільнялися від його подальшого відбуття. Крім того, з усіх осіб, які були засуджені за зазначені дії, судимість знімалася²⁶.

¹⁹ Див.: http://www.ussrdoc.com/ussrdoc_communizm/ussr_4261.htm

²⁰ Див.: http://www.ussrdoc.com/ussrdoc_communizm/ussr_4338.htm

²¹ Див.: http://www.ussrdoc.com/ussrdoc_communizm/ussr_4342.htm

²² Див.: Ромашкин П. С. Знач. праця. — С. 71—83.

²³ Див.: http://www.ussrdoc.com/ussrdoc_communizm/ussr_4642.htm

²⁴ Див.: http://www.ussrdoc.com/ussrdoc_communizm/ussr_4890.htm

²⁵ Див.: http://www.ussrdoc.com/ussrdoc_communizm/ussr_4895.htm

²⁶ Див.: http://www.ussrdoc.com/ussrdoc_communizm/ussr_5002.htm

А вже 17 вересня 1955 р. вийшов Указ Президії Верховної Ради СРСР «Об амнистии советских граждан, сотрудничавших с оккупантами в период Великой Отечественной войны 1941—1945 гг.», згідно з яким:

1) звільнялися з місць ув'язнення та від інших мір покарання особи, засуджені на строк до десяти років позбавлення волі включно за скоєні в період Великої Вітчизняної війни 1941—1945 рр. підсобництво ворогу й інші злочини, передбачені статтями 58¹, 58³, 58⁴, 58⁶, 58¹⁰, 58¹² Кримінального кодексу РРФСР та відповідними статтями кримінальних кодексів інших союзних республік;

2) скорочувалися наполовину призначені судом покарання засудженим на строк більше десяти років за злочини, вказані в ст. 1 цього Указу;

3) звільнялися з місць ув'язнення незалежно від строків покарання особи, які були засуджені за службу в німецькій армії, поліції та спеціальних німецьких формуваннях.

Особи, направлені за такі злочини у заслання та висилку, також звільнялися від подальшого відбування покарання;

4) амністія не застосовувалась до карателів, засуджених за вбивства та катування радянських громадян.

Поряд із широкомасштабними амністіями проводилися й інші помилувальні акції, зокрема за віковими та професійними ознаками, за станом здоров'я, а також за національною та деякими іншими ознаками

Від відповідальності звільнялися радянські громадяни, що перебували за кордоном, які в період Великої Вітчизняної війни 1941—1945 рр. здалися в полон ворогу або служили в німецькій армії, поліції та спеціальних німецьких формуваннях.

Звільнялися від відповідальності й ті радянські громадяни за кордоном, які обіймали під час війни керівні посади в створених окупантами органах поліції, жандармерії та пропаганди, у тому числі й втягнуті в антирадянські організації у повоєнний період, якщо вони спокутували свою провину подальшою патріотичною діяльністю на користь Батьківщини або добровільно повинилися²⁷.

Поряд із широкомасштабними амністіями проводилися й інші помилувальні акції, зокрема за віковими та професійними ознаками, за станом здоров'я, а також за національною та деякими іншими ознаками.

²⁷ Див.: http://www.ussrdoc.com/ussrdoc_communizm/ussr_5035.htm

Так, Президія Верховної Ради СРСР 24 квітня 1954 р. видала Указ «О порядке досрочного освобождения от наказания осужденных за преступления, совершенные в возрасте до 18 лет»; 30 квітня того ж року — «О досрочном освобождении из исправительно-трудовых лагерей и колоний специалистов сельского хозяйства»; 3 вересня 1954 р. — «О досрочном освобождении из мест лишения свободы инвалидов, престарелых, лиц, страдающих тяжелым неизлечимым недугом, беременных женщин и женщин, имеющих малолетних детей».

Указом від 13 грудня 1955 р. Президія Верховної Ради СРСР зняла з обліку спецпоселень і звільнила з-під адміністративного нагляду органів МВС німців та членів їхніх сімей, виселених на спецпоселення в період Великої Вітчизняної війни, а також німців — громадян СРСР, які після репатріації з Німеччини були направлені на спецпоселення²⁸.

10 березня 1956 р. Указом Президії Верховної Ради СРСР № 134/27 було скасовано Указ від 21 лютого 1948 р. «О направлении особо опасных государственных преступников по отбытию наказания в ссылку на поселение в отдаленные местности СССР» і встановлено, що надалі направлення в заслання може мати місце лише за вироками судів. Крім того, ті, що відбули строки покарання, литовські, латвійські та естонські націоналісти, сім'ї яких за спеціальними постановами Уряду були на спецпоселеннях, направлялися до сімей. Що ж стосувалося інших осіб, які перебували на підставі Указу від 21 лютого 1948 р. в засланні на поселенні, то вони від заслання звільнялися²⁹.

А 27 березня, 28 квітня та 16 липня 1956 р. Президія Верховної Ради СРСР видала чергові укази, згідно з якими було знято з обліку спецпоселення і звільнено з-під адміністративного нагляду органів МВС: греків, балкарців, вірмен і членів їхніх сімей, виселених із Криму в 1944 р.³⁰; кримських татар, балкарців, турків — громадян СРСР, курдів, хемшилів та членів їхніх сімей, виселених у 1943—1944 рр. із Північного Кавказу, із Грузинської РСР і Криму³¹; чеченців, інгушів, карачаєвців та членів їхніх сімей, виселених на спецпоселення в період Великої Вітчизняної війни³².

²⁸ Див.: http://www.ussrdoc.com/ussrdoc_communizm/ussr_5049.htm

²⁹ Див.: http://www.ussrdoc.com/ussrdoc_communizm/ussr_5065.htm

³⁰ Див.: http://www.ussrdoc.com/ussrdoc_communizm/ussr_5069.htm

³¹ Див.: http://www.ussrdoc.com/ussrdoc_communizm/ussr_5080.htm

³² Див.: http://www.ussrdoc.com/ussrdoc_communizm/ussr_5106.htm

У цей же період радянська влада проявила милість і до громадян із числа робітників та службовців. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 25 квітня 1956 р. була скасована судова відповідальність робітників і службовців за самовільне залишення підприємств та установ і за неодноразовий чи тривалий прогул без поважної причини. Засуджені за такі правопорушення особи звільнялися від відбування покарання. Усі справи про такі порушення, що не були розглянуті судами до видання цього Указу, припинялися. З громадян, які раніше були засуджені й відбули покарання за такі злочини, а також звільнених від покарання за цим Указом судимість знімалася³³.

Радянська влада вдалася до прийняття законодавчих актів амністійного характеру, що мали засвідчити гуманність тоталітарного режиму, хоча відверто спрямовувалися на розвантаження переповнених місць позбавлення волі з примусовим направленням засуджених на будівництво об'єктів народного господарства, де була потрібна дешева робоча сила

Державне прощення злочинців здійснювалось і в інших юридичних формах (наприклад, у пом'якшенні режиму відбування покарання). Так, 17 серпня 1957 р. Президія Верховної Ради СРСР видала Указ «О порядке замены тюремного заключения лишением свободы в исправительно-трудовых колониях», згідно з яким особам, які відбували за вироком суду тюремне ув'язнення і проявили зразкову поведінку, тюремне ув'язнення після відбуття не менше однієї третини призначеного покарання могло бути замінено на строк, що залишився, позбавленням волі у виправно-трудових колоніях³⁴.

А 25 жовтня 1957 р. Указом Президії Верховної Ради СРСР була оголошена амністія іноземним громадянам — японським рибалкам, засудженим в СРСР за незаконний вилов риби в радянських територіальних водах, а також тим, які перебували під слідством за таким же звинуваченням. За цією амністією усі засуджені й підслідні були звільнені з місць ув'язнення³⁵.

Широка амністія була оголошена у зв'язку з 40-ю річницею Великої Жовтневої соціалістичної революції. Президія Верховної Ради СРСР 1 листопада 1957 р. прийняла два амністійні нормативні акти: Указ «Об амнистии в ознаменованіе 40-й годовщины Великой Октябрьской социалистической революции» та Постанову «О порядке применения Указа Президиума Верховного Совета СССР «Об амнистии в ознаменованіе

40-й годовщины Великой Октябрьской социалистической революции»³⁶.

Протягом 1958 р. (19 травня та 2 серпня) Президія Верховної Ради СРСР видала укази, згідно з якими були зняті обмеження щодо спецпоселення та звільнені з-під адміністративного нагляду органів МВС:

- підсобники націоналістичного підпілля та члени їхніх сімей;
- колишні куркулі та члени їхніх сімей;
- члени сімей колишніх поміщиків, фабрикантів, торговців, керівників і учасників буржуазних політичних партій та антирадянських організацій, керівних діячів колишніх буржуазних урядів;
- колишні військовослужбовці армії Андерса та члени їхніх сімей;
- колишні учасники басмацьких банд і дашнакських організацій та члени їхніх сімей³⁷.

А 25 грудня 1958 р. був прийнятий Закон СРСР «Об отмене лишения избирательных прав по суду», за яким було скасовано застосування позбавлення виборчих прав по суду як міри кримінального покарання і всі особи, засуджені до позбавлення виборчих прав, звільнені від цього покарання³⁸.

Цього ж дня Верховна Рада СРСР ухвалила Закон «Об утверждении Основ уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик»³⁹, а 14 лютого 1959 р. Президія Верховної Ради СРСР видала Указ «О порядке введения в действие Основ уголовного законодательства, Основ уголовного судопроизводства и Законов об уголовной ответственности за государственные и воинские преступления», згідно з яким вносилися зміни, що мали усі ознаки амністії⁴⁰.

У зв'язку з прийняттям та введенням у дію з 1 січня 1961 р. нових кримінальних та кримінально-процесуальних кодексів союзних республік Президія Верховної Ради СРСР Постановою від 19 грудня 1960 р. визначила відповідні заходи, за якими на підставі ст. 6 Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік (дія кримінального закону в часі) усім судам на території СРСР належало увідповіднити міри покарання особам, засудженим за законами СРСР, що втратили силу з 1 січня 1961 р., кримінальним кодексам союзних республік, якщо тим чи іншим кодексом передбачена більша міра покарання⁴¹.

³⁶ Див.: http://www.ussrdoc.com/ussrdoc_communist/ussr_5243.htm

³⁷ Див.: http://www.ussrdoc.com/ussrdoc_communist/ussr_5284.htm; http://www.ussrdoc.com/ussrdoc_communist/ussr_5300.htm

³⁸ Див.: http://www.ussrdoc.com/ussrdoc_communist/ussr_5353.htm

³⁹ Див.: http://www.ussrdoc.com/ussrdoc_communist/ussr_5358.htm

⁴⁰ Див.: http://www.ussrdoc.com/ussrdoc_communist/ussr_5383.htm

⁴¹ Див.: http://www.ussrdoc.com/ussrdoc_communist/ussr_5626.htm

³³ Див.: http://www.ussrdoc.com/ussrdoc_communist/ussr_5077.htm

³⁴ Див.: http://www.ussrdoc.com/ussrdoc_communist/ussr_5218.htm

³⁵ Див.: http://www.ussrdoc.com/ussrdoc_communist/ussr_5240.htm

Надалі радянська влада вдалася до прийняття законодавчих актів амністійного характеру, що мали засвідчити гуманність тогочасного режиму, хоча відверто спрямовувалися на розвантаження переповнених місць позбавлення волі з примусовим направленням засуджених на будівництво об'єктів народного господарства, де була потрібна дешева робоча сила.

У першій редакції Конституції (Основного Закону) УРСР, прийнятій 20 квітня 1978 р. на позачерговій сьомій сесії Верховної Ради УРСР дев'ятого скликання, у п. 14 ст. 72 зазначено, що до відання УРСР в особі її найвищих органів державної влади належать «амністія і помилування громадян, засуджених судами Української РСР», а в п. 12 ст. 108 конкретизовано, що Президія Верховної Ради УРСР «видає акти про амністію і здійснює помилування громадян, засуджених судами Української РСР»

Так, 13 травня 1976 р. Президія Верховної Ради СРСР прийняла Указ «О единовременном условном освобождении из мест лишения свободы некоторых категорий осужденных для работы на стройках народного хозяйства», згідно з яким умовно звільнялися з місць позбавлення волі з направленням для роботи на будівництві об'єктів народного господарства особи, які раніше не відбували покарання у виправно-трудовах установах ⁴².

Широка амністія радянському народові була дарована до 60-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції. Вона була проголошена 4 листопада 1977 р. (вже після прийняття нової Конституції СРСР ⁴³) відповідним Указом Президії Верховної Ради СРСР та Постановою про порядок його застосування.

Згідно з першою редакцією Конституції СРСР 1977 р., яка була прийнята 7 жовтня на позачерговій сьомій сесії Верховної Ради СРСР і стала останнім Основним Законом СРСР, Президія Верховної Ради СРСР мала право видавати загальносоюзні акти про амністію та здійснювати помилування (п. 11 ст. 121) ⁴⁴.

У першій редакції Конституції (Основного Закону) УРСР, прийнятій 20 квітня 1978 р. на позачерговій сьомій сесії Верховної Ради

УРСР дев'ятого скликання, у п. 14 ст. 72 зазначено, що до відання УРСР в особі її найвищих органів державної влади належать «амністія і помилування громадян, засуджених судами Української РСР», а в п. 12 ст. 108 конкретизовано, що Президія Верховної Ради УРСР «видає акти про амністію і здійснює помилування громадян, засуджених судами Української РСР».

Таким чином, правова база застосування амністії та помилування фактично не змінилася.

Наступна загальносоюзна амністія була проведена майже вісім років потому, 26 квітня 1985 р., на підставі Указу Президії Верховної Ради СРСР «Об амнистии в связи с 40-летием Победы советского народа в Великой Отечественной

войне 1941—1945 годов».

В Указі був перелік категорій засуджених, до яких амністія не застосовувалася через тяжкість скоєних ними злочинів, стійку схильність до ведення кримінального способу життя та інших конкретних підстав, що виключали можливість їх амністування.

Не звільнялися від покарання й не скорочувалися строк покарання, якщо особи: були засуджені за найбільш небезпечні злочини; засуджувалися до позбавлення волі за навмисні злочини більше двох разів; визнані особливо небезпечними рецидивістами; були злісними порушниками режиму утримання в місцях позбавлення волі (ст. 11 Указу) ⁴⁵.

За останні роки існування СРСР помилувально-амністійна практика дещо змінилася, причому не тільки за суттю, а й за формою

70-річчя жовтневого перевороту в Росії очільники вже доволі розхитаної на той час радянської імперії відзначили черговою амністією, видавши 18 червня 1987 р. Указ Президії Верховної Ради СРСР «Об амнистии в связи с 70-летием Великой Октябрьской социалистической революции», виконати який передбачалося протягом шести місяців.

За цією амністією належало звільнити від покарання у вигляді позбавлення волі незалежно від призначеного строку, а також від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, засуджених, які брали участь у бойових діях, захищаючи Радянську Батьківщину, нагороджених орденами і медалями СРСР, жінок, які мали неповнолітніх дітей, а також вагітних жінок, чоловіків

⁴² Див.: http://www.ussrdoc.com/ussrdoc_communizm/usr_8855.htm

⁴³ Конституцією СРСР 1977 р. союзним республікам не делегувалося право на амністію та помилування громадян, засуджених судовими органами цих республік, що було передбачено Конституцією СРСР 1936 р. (п. «г» ст. 60). У ній зазначено, що Верховна Рада союзної республіки правомочна вирішувати всі питання, віднесені до відання союзної республіки Конституцією СРСР та Конституцією союзної республіки (ст. 137), а повноваження Президії Верховної Ради союзної республіки визначаються Конституцією союзної республіки (ст. 138).

⁴⁴ Див.: http://www.ussrdoc.com/ussrdoc_communizm/usr_9447.htm; у Конституції СРСР 1936 р. було наділено правом видавати загальносоюзні акти про амністію Верховну Раду СРСР (п. «ш» ст. 14), а здійснювати право помилування — Президію Верховної Ради СРСР (п. «к» ст. 49).

⁴⁵ Див.: http://www.ussrdoc.com/ussrdoc_communizm/usr_12675.htm

віком понад 60 років та жінок віком понад 55 років, інвалідів I та II груп ⁴⁶.

Ця амністія була останньою серед тих, що охоплювали широке коло осіб, засуджених за різні категорії злочинів. За останні роки існування СРСР помилувально-амністійна практика дещо змінилася, причому не тільки за суттю, а й за формою.

Яскравим прикладом цього може бути процес підготовки й прийняття акта колективного помилування колишніх військовослужбовців радянських військ в Афганістані.

Минав десятий рік після введення радянських військ в Афганістан, коли керівництво СРСР прийняло рішення щодо їх виведення, визнавши помилку своїх попередників та ініціювавши прийняття З'їздом народних депутатів СРСР Постанови від 24 грудня 1989 р. «О политической оценке решения о вводе советских войск в Афганистан в декабре 1979 года». Військове вторгнення СРСР на територію суверенної держави в ній було кваліфіковане як таке, що заслуговує на моральний і політичний осуд ⁴⁷.

А незадовго до ухвалення цієї Постанови була розпочата процедура з підготовки та прийняття акта щодо амністії, пов'язаної з Афганістаном.

Так, 16 серпня 1989 р. Президія Верховної Ради СРСР розглянула питання стосовно звільнення від кримінальної відповідальності за скоєні злочини колишніх військовослужбовців обмеженого контингенту радянських військ в Афганістані і постановила:

1) підтвердити заяву, зроблену від імені радянського керівництва про те, що всі радянські військовослужбовці, які потрапили в полон в Афганістані й повернулися на батьківщину, ніяк не будуть обмежуватися у своїх правах, зможуть у повному обсязі користуватися громадянськими правами, передбаченими Конституцією СРСР, а стосовно тих із них, хто скоїв протиправні дії, Радянська держава проявить великодушність і милосердя з огляду на вищі міркування соціалістичного гуманізму. Такі особи будуть звільнені від кримінальної відповідальності за скоєні злочини;

2) звернутися до керівництва та громадських організацій інших країн із закликом всіляко сприяти в поверненні на батьківщину колишніх військовослужбовців обмеженого контингенту радянських військ в Афганістані, які потрапили

в полон афганської збройної опозиції й перебувають у її складі чи в інших країнах;

3) схвалити проект Постанови Верховної Ради СРСР про амністію колишніх військовослужбовців обмеженого контингенту радянських військ в Афганістані, які скоїли злочини й опинилися у полоні в афганської збройної опозиції. Внести зазначений проект на розгляд чергової сесії Верховної Ради СРСР;

4) доручити Комісії Президії Верховної Ради СРСР з питань помилування розглянути клопотання про помилування колишніх військовослужбовців обмеженого контингенту радянських військ в Афганістані, засуджених судами СРСР і союзних республік за скоєні злочини.

Що ж стосується проекту акта про амністію, який додавався до цієї Постанови, то він містив стислу преамбулу й усього дві статті про:

– звільнення від кримінальної відповідальності за скоєні злочини колишніх військовослужбовців обмеженого контингенту радянських військ в Афганістані, які опинилися в полоні у збройної афганської опозиції і перебувають за кордоном, якщо вони виявлять бажання повернутися до СРСР;

– незастосування амністії до осіб, які брали участь у вбивствах і катуваннях людей ⁴⁸.

Рішення про застосування амністії, прийняті органами дізнання й попереднього слідства, органами внутрішніх справ, а також командуванням дисциплінарних батальйонів, затверджувалися прокурором. Обов'язковою була участь прокурора і при виконанні амністії судами

2 жовтня 1989 р. Верховна Рада СРСР ухвалила Постанову «О предложениях и замечаниях народных депутатов СССР, высказанных при обсуждении проекта Постановления Верховного Совета СССР об амнистии оказавшихся в плену у афганской вооруженной оппозиции бывших военнослужащих ограниченного контингента советских войск в Афганистане, которые совершили уголовные преступления», згідно з якою п'ятьом парламентським комітетам було доручено розглянути пропозиції і зауваження народних депутатів СРСР й подати на розгляд Верховної Ради СРСР погоджений проект постанови з цього питання ⁴⁹.

Вже 28 листопада 1989 р. було прийнято Постанову «Об амнистии совершивших преступления бывших военнослужащих контингента советских войск в Афганистане», в якій передбачалося:

⁴⁶ Див.: http://www.ussrdoc.com/ussrdoc_communizm/usr_14059.htm

⁴⁷ Див.: http://www.ussrdoc.com/ussrdoc_communizm/usr_16098.htm

⁴⁸ Див.: http://www.ussrdoc.com/ussrdoc_communizm/usr_15832.htm

⁴⁹ Див.: http://www.ussrdoc.com/ussrdoc_communizm/usr_15944.htm

1) звільнити колишніх військовослужбовців від кримінальної відповідальності за злочини, скоєні ними під час проходження військової служби в Афганістані (грудень 1979 — лютий 1989 рр.);

2) звільнити від відбування покарання осіб, засуджених судами СРСР і союзних республік за злочини, скоєні ними під час проходження військової служби в Афганістані;

3) зняти судимість з осіб, звільнених від покарання на підставі цієї амністії, а також із осіб, які відбули покарання за злочини, скоєні під час проходження військової служби в Афганістані;

4) доручити Президії Верховної Ради СРСР у десятиденний термін затвердити порядок виконання амністії.

Ця Постанова набрала чинності з 15 грудня 1989 р.⁵⁰, а тому 11 грудня того ж року Президія Верховної Ради СРСР ухвалила Постанову «О порядке применения Постановления Верховного Совета СССР «Об амнистии совершивших преступления бывших военнослужащих контингента советских войск в Афганистане», згідно з якою виконання цієї Постанови покладалося на відповідні державні органи із визначенням конкретних категорій осіб, які вчинили як військові, так і інші злочини з грудня 1979 р. по лютий 1989 р. включно, щодо яких вони реалізують свої повноваження.

За менш як два роки було прийнято низку загальносоюзних актів амністійно-помилувального та реабілітаційного характеру, а також антиамністійний Указ Президента СРСР від 8 червня 1990 р. «О Законе Литовской ССР «Об амнистии в связи с восстановлением независимого Литовского государства»

Зазначеним органам надавалося право запитувати з відповідних установ судові справи й інші матеріали, необхідні для вирішення питань, пов'язаних із застосуванням амністії. Ці запити мали виконуватися невідкладно.

Рішення про застосування амністії, прийняті органами дізнання й попереднього слідства, органами внутрішніх справ, а також командуванням дисциплінарних батальйонів, затверджувалися прокурором. Обов'язковою була участь прокурора і при виконанні амністії судами.

Ця Постанова Верховної Ради СРСР підлягала виконанню протягом трьох місяців. У разі, коли питання виконання амністії колишніх військовослужбовців контингенту радянських військ в Афганістані, які скоїли злочини, виникало після закінчення тримісячного строку, виконання Постанови покладалося на

відповідний державний орган із числа тих, що зазначені в цій Постанові⁵¹.

За менш як два наступних роки було прийнято низку загальносоюзних актів амністійно-помилувального та реабілітаційного характеру, а також антиамністійний Указ Президента СРСР від 8 червня 1990 р. «О Законе Литовской ССР «Об амнистии в связи с восстановлением независимого Литовского государства». Цим Указом було фактично скасовано чинність амністії стосовно громадян, які хоча й відбували покарання на території Литовської республіки, але були засуджені судами інших союзних республік чи судовими органами союзного рівня⁵².

13 серпня 1990 р. Президент СРСР М. Горбачов видав Указ «О восстановлении прав всех жертв политических репрессий 20—50-х годов», яким було визнано незаконними й такими, що суперечать основним громадянським і соціально-економічним правам людини, репресії, що проводилися стосовно селян у період колективізації, а також стосовно всіх інших громадян за політичними, соціальними, національними, релігійними та іншими мотивами в 20—50-х роках; права цих громадян повністю відновлювалися.

В Указі зазначалося, що масові репресії здійснювалися переважно в позасудовий спосіб через так звані особливі наради, колегії, «трійки» і «двійки», хоча в судах також нехтувалися елементарні норми судочинства⁵³.

На виконання цього Указу Рада Міністрів СРСР прийняла Постанову від 31 серпня 1990 р. «О мерах по исполнению Указа Президента СССР «О восстановлении прав всех жертв политических репрессий 20—50-х годов», якою доручила відповідним союзним міністерствам та відомствам, а також Радам Міністрів Союзних республік підготувати проект законодавчого акта СРСР про порядок поновлення прав громадян, які постраждали від репресій⁵⁴.

15 серпня 1990 р. Президент СРСР Указом «Об отмене Указов Президиума Верховного Совета СССР о лишении гражданства СССР некоторых лиц, проживающих вне пределов СССР» скасував 21 Указ Президії Верховної Ради СРСР стосовно позбавлення

⁵¹ Див.: http://www.ussrdoc.com/ussrdoc_communizm/usr_16073.htm

⁵² Див.: http://www.ussrdoc.com/ussrdoc_communizm/usr_16698.htm

⁵³ Див.: http://www.ussrdoc.com/ussrdoc_communizm/usr_17017.htm

⁵⁴ Див.: http://www.ussrdoc.com/ussrdoc_communizm/usr_17121.htm

⁵⁰ Див.: http://www.ussrdoc.com/ussrdoc_communizm/usr_16050.htm

громадянства СРСР 23 осіб (деяких — із видворенням за межі СРСР), що мало місце в період з 1966 по 1988 р.⁵⁵

У зв'язку з тим, що помилування засуджених громадян із компетенції Президії Верховної Ради СРСР було передано до повноважень Президента СРСР, він видав Розпорядження від 14 листопада 1990 р. «О комиссии по вопросам помилования», яким утворив при Президентові СРСР Комісію з питань помилування, на яку було покладено попередній розгляд клопотань про помилування засуджених і підготовку необхідних матеріалів та відповідних пропозицій.

Головою Комісії був призначений член Верховної Ради СРСР, а членами Комісії — перший заступник Голови Комітету державної безпеки СРСР; робітник одного із заводів, народний депутат СРСР; заступник Міністра юстиції СРСР, заступник Генерального прокурора СРСР; заступник директора Інституту держави і права Академії наук СРСР; перший заступник голови Комітету радянських жінок; заступник начальника Головного політичного управління Радянської Армії і Військово-Морського Флоту; перший заступник Голови Верховного Суду СРСР; перший заступник Міністра внутрішніх справ СРСР; завідувач Відділу помилування й громадянства.

Відповідальним секретарем Комісії призначили завідувача сектору з питань помилування, заступника завідувача Відділу помилування й громадянства.

За рішенням Комісії в її роботі могли брати участь народні депутати, представники державних органів, громадських організацій і трудових колективів.

Комісії було доручено підготувати за участю відповідних Комітетів Верховної Ради СРСР, союзних міністерств і відомств та наукових установ проект законодавчого акта про застосування помилування з урахуванням положень нового Союзного Договору щодо розмежування компетенції СРСР і союзних республік у цьому питанні⁵⁶.

⁵⁵ Див.: http://www.ussrdoc.com/ussrdoc_communizm/usr_17034.htm

⁵⁶ Див.: http://www.ussrdoc.com/ussrdoc_communizm/usr_17579.htm

4 грудня 1990 р. Президент СРСР Указом поновив у громадянстві СРСР дві особи, які проживали у Франції⁵⁷, а 7 березня 1991 р. Верховна Рада СРСР прийняла Постанову «Об отмене законодательных актов в связи с Декларацией Верховного Совета СССР от 14 ноября 1989 года «О признании незаконными и преступными репрессивных актов против народов, подвергшихся насильственному переселению, и обеспечении их прав».

Напередодні розпаду СРСР Верховна Рада оголосила останню радянську амністію — прийняла Закон від 1 листопада 1991 р. «Об амнистии военнослужащих, уклонившихся от военной службы»

Окрім скасування низки законодавчих актів, у Постанові було визнано за необхідне, щоб Президент СРСР та Кабінет Міністрів СРСР скасували в місячний строк рішення колишнього Державного Комітету Оборони СРСР і Уряду СРСР з питань насильницького переселення окремих народів, та рекомендовано верховним радам союзних республік у межах їхньої компетенції розглянути зазначені питання й прийняти щодо них необхідні рішення, не допускаючи обмеження прав і законних інтересів громадян, які проживали на той час на відповідних територіях⁵⁸.

Напередодні розпаду СРСР Верховна Рада оголосила останню амністію — прийняла Закон від 1 листопада 1991 р. «Об амнистии военнослужащих, уклонившихся от военной службы». Ця амністія була пов'язана із численними зверненнями військовослужбовців і членів їхніх сімей, пропозиціями Всесоюзної ради батьків військовослужбовців та висновками спеціальної Комісії з перевірки об'єктивності й повноти розслідування причин загибелі та травматизму військовослужбовців і військових будівельників у мирний час⁵⁹.

Надалі амністійно-помилувальна практика в Україні відбудовувалася в умовах незалежності на підставі Конституції та інших законів суверенної держави.

⁵⁷ Див.: http://www.ussrdoc.com/ussrdoc_communizm/usr_17697.htm

⁵⁸ Див.: http://www.ussrdoc.com/ussrdoc_communizm/usr_18349.htm

⁵⁹ Див.: http://www.ussrdoc.com/ussrdoc_communizm/usr_19687.htm

Вітаємо колег!

Вітаємо колег!

Вітаємо колег!

30 вересня 2012 року
своє 75-ліття відзначатиме
колишній Голова Верховного Суду України,
заслужений юрист України

Віталій Федорович Бойко.

Стаж його роботи на посаді судді — 30 років,
а у Верховному Суді України ювіляр
пропрацював понад сім років.

25 вересня 2012 року — 75 років судді у відставці
Верховного Суду України, заслуженому юристу України

Анатолію Савелійовичу Рудяку.

Близько тридцяти років він присвятив судовій справі
і 17 із них — на посаді судді Верховного Суду України.

12 вересня 2012 року
суддя у відставці Верховного Суду України,
заслужений юрист України

Олександр Миколайович Харченко

відсвяткував своє 65-річчя.

Понад 29 років він працював суддею,
9 з яких — у Верховному Суді України.

Колектив Верховного Суду України сердечно вітає колег і зичить їм
щасття, міцного здоров'я, злагоди, добробуту
та довгих років життя!

Міжнародні зв'язки

19 вересня у приміщенні Верховного Суду України відбулася офіційна зустріч Голови Верховного Суду України **Петра Пилипчука**, його Першого заступника **Ярослава Романюка**, судді Верховного Суду України **Олександра Прокопенка** та начальника відділу міжнародного співробітництва **Ліни Губар** із Послом, Координатором проектів ОБСЄ в Україні **Мадіною Джарбусіною** і національним радником з правових питань Координатора проектів ОБСЄ у нашій державі **Станіславом Шевчуком**.

У вступному слові Петро Пилипчук зазначив, що радує те, коли таку міжнародну організацію представляє громадянка Казахстану. Верховний Суд України зі всіма пострадянськими країнами постійно підтримує ділові стосунки. Уже в жовтні наша делегація планує з робочим візитом відвідати цю республіку, аби ознайомитися з досвідом, обмінятися думками з приводу реформування судової системи тощо. Керівництво Верховного Суду України також високо оцінює співпрацю із ОБСЄ, можливість брати участь практично в усіх проектах, що реалізуються у нашій державі.

Пані Джарбусінова, у свою чергу, наголосила, що Верховний Суд України є одним із надійних партнерів протягом усього періоду діяльності Офісу ОБСЄ в Україні. І вона на своїй посаді продовжуватиме практику співпраці у процесах реформування правової системи в Україні. Нині, зокрема, у представництві розробляється план діяльності на наступний рік. А тому важливо, аби він дійсно відповідав запитам та інтересам українського суспіль-

ства. У цьому посильну допомогу нададуть Станіслав Шевчук та інші працівники представництва. Це сприятиме тому, що проекти будуть ефективним та результативними.

Діяльність представників ОБСЄ, зокрема, була спрямована на підвищення професійного рівня суддів. Для цього, власне, й проводилися різні тренінги та семінари. У подальших планах — правова освіта населення, зокрема, студентів. Нині уже з деякими вузами розпочато проект із надання якісної освіти. Цю ініціативу підтримав і міністр юстиції України Олександр Лавринович. У нас — багатовекторна робота, підкреслила Мадіна Джарбусінова. І ми прагнемо вирішувати ті питання, які ставить перед нами сьогодення. Тому хотілося б, аби ви нам підказували, порушували проблеми, котрі найбільше вас нині хвилюють.

Петро Пилипчук зазначив, що Верховний Суд України упродовж кількох років відстоює таку позицію: реформування лише судової системи не буде ефективним, якщо не реформуватимуться й інші складові права. Тому необхідно активно займатися й навчанням населення в дусі поваги до законів, до вимог Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Що стосується нинішнього стану реформи, то вона знаходиться лише на пів-дорозі. На цьому шляху виникає чимало проблем. Одна із них полягає в тому, що Верховний Суд, де працюють найпрофесійніші судді держави, має обмежені повноваження, тому їх необхідно в законодавчому порядку розширити. І хотілось би, щоб ОБСЄ допомогло донести

до суспільства, до політиків, що це досить важливо для країни. Чільник Верховного Суду також звернув увагу на наявність у новому Кримінальному процесуальному кодексі України положень, що можуть сприяти порушенню прав і свобод громадян, чого допускати не слід.

Учасників зустрічі Ярослав Романюк поінформував, що закони, прийняті у нас останнім часом, максимально наближені до європейських стандартів. Він також нагадав: Президент України Віктор Янукович, виступаючи перед суддями, наголосив, що судова реформа не завершиться із прийняттям Кримінального процесуального кодексу України, законів про прокуратуру, адвокатуру. Після цього настане новий етап реформ. І тут досить важливий досвід європейських країн, наприклад, щодо зменшення навантаження на суддів та як зробити ефективною судову систему тощо. Його як голову Ради суддів України хвилює і стан справ із забезпеченням незалежності суддів, фінансування судів. Щодо останнього, то тут важливо, аби на цей процес більше мали вплив органи суддівського самоврядування. Крім того, дуже турбує імідж судової влади в Україні.

Він також підтримав Петра Пилипчука і в тому, що Верховний Суд — єдиний у країні, який здатний забезпечити єдність судової практики. Адже, на жаль, трапляються випадки неоднакового застосування норм матеріального права судами касаційної інстанції. І для вирішення цих та інших проблем, звичайно, корисним був би досвід сусідніх та європейських держав.